

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ КИЇВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет східної і слов'янської філології

Кафедра тюркської філології

Кваліфікаційна робота магістра з тюркської філології

**на тему: "ІДІОЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ
ОДИНИЦЬ З КОМПОНЕНТОМ "РОЗУМ" У СУЧАСНІЙ ТУРЕЦЬКІЙ МОВІ:
СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ"**

Студентки групи Мтур55-22
факультету східної і слов'янської філології
Освітньо-професійної програми
Східна філологія: турецька мова і
література, переклад, методика навчання
За спеціальністю 035 Філологія
Спеціалізацією: 035.068 Східні мови та
літератури (переклад включно), перша –
турецька
Гриценко Анастасії Олександрівни

Науковий керівник:
канд. філол. наук, доц.
Тімкова Т. М.

Допущена до захисту
« ___ » _____ року

Завідувач кафедри

Національна шкала _____

Кількість балів _____

Оцінка ЄКТС _____

КИЇВ – 2023

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1	9
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ В СВІТОВОМУ ТА УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ.....	9
1.1 Визначення поняття фразеологічної одиниці.....	9
1.2 Дослідження фразеологізмів турецькими вченими	13
1.3 Принципи класифікації фразеологізмів у працях українських мовознавців	17
1.4 Методика дослідження фразеологічних одиниць	21
ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ.....	25
РОЗДІЛ 2	26
СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОМПОНЕНТОМ "РОЗУМ" В СУЧАСНІЙ ТУРЕЦЬКІЙ МОВІ.....	26
2.1 Семантичний аналіз фразеологізмів з компонентом "розум".....	26
2.1.1 Семантичний аналіз фразеологізмів з компонентом "розум" у вигляді словосполучень.....	30
2.1.2 Семантичний аналіз фразеологізмів з компонентом "розум" у вигляді речень.....	38
2.2 Фразеологічні одиниці з компонентом "розум" в турецькій мові з погляду структури у вигляді словосполучень.....	42
2.2.1 Фразеологічні одиниці з компонентом "розум" в турецькій мові з погляду структури у вигляді речень.	50
ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ	58
РОЗДІЛ 3	60
ІДІОЕТНІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОМПОНЕНТОМ "РОЗУМ" В СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ТА ТУРЕЦЬКОГО НАРОДУ	60
3.1 Розум у турецькій мовній картині світу.....	60
3.2 Порівняльний аналіз фразеологічних одиниць з компонентом "розум" в турецькій та українській мовах.....	63
ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ	66
ВИСНОВКИ.....	67

ÖZET	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	72
ДОДАТКИ.....	78
ДОДАТОК А.....	78
ДОДАТОК Б.....	83
ДОДАТОК В	92
ДОДАТОК Г.....	94

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ФО – фразеологічна одиниця

букв. – буквальний переклад

укр. – українською

ВСТУП

Мова завжди була і буде важливим елементом комунікації в суспільстві. Вона є основним засобом спілкування і передачі інформації, а також втіленням культурної спадщини та ідентичності тієї чи іншої країни. Зв'язок між мовою та культурою це один з найдивовижніших та складних феноменів. Ці два компоненти, тісно переплетені між собою, виконують важливу роль, формуючи особистість людини, її менталітет та ідеологію. Можна сказати, що мова формує культуру, а культура відображається в мові. Особливу роль мова має в міжкультурній комунікації, де вона є інструментом встановлення зв'язків між представниками різних країн та культур. Досконалі знання і якісне вміння правильно використовувати іноземну мову є важливим для спілкування з іноземними партнерами, ведення міжнародних ділових та політичних переговорів, а також для розвитку туризму та культурного обміну. Фразеологічні одиниці є одним із засобів збереження та передачі історичної пам'яті, традицій та культурних цінностей. Використання їх в літературі, мистецтві та засобах масової інформації також значною мірою впливає на формування світогляду людей.

У зв'язку з надзвичайно великою кількістю фразеологічних одиниць, виникає необхідність досліджувати та удосконалювати їх класифікації. Все більше дослідників створюють нові методи досліджень та класифікації фразеологічних одиниць, оскільки вони значною мірою зроблять їх використання та трактування в мові набагато точнішим та ефективнішим.

Серед українських дослідників фразеологію досліджували О. О. Потебня, Є. Д. Поліванова, І. К. Білодід, Л. Г. Скрипник, І. Л. Покровська, В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко, Л. Г. Авксентьєв, М. А. Жовтобрюха, Ю. Ф. Прадід, І. І. Чернишева та інші.

В турецькому мовознавстві це питання розглядали такі науковці, як Д. Аксан, О. А. Аксой, Л. С. Узун, Ш. С. Елчин, Т. Доганай, С. Емір, Ф. Алкаїш, Д. Кайї, Х. Зюльфікар, А. Пюскюллюоглу.

На сьогоднішній день ґрунтовною працею, що присвячена дослідженню фразеологізмів у турецькій мові є праця І. Л. Покровської, у якій вона вивчала

специфіку турецьких фразеологізмів, їх класифікацію тощо (Покровська І.Л., 2007).

Фразеологізми, крилаті вислови, ідіоми, різноманітні форми вираження привітання, прощання та інше – все це є засобами щоденної комунікації людей. Вони становлять собою велику та складну систему, за допомогою якої люди можуть виразити свої почуття, емоції та ідеї в одному сталому виразі. Беззаперечно, що саме ФО надають мовленню ідентичність та витонченість, забезпечують не тільки передачу інформації, а й культурну спадщину народної культури.

Актуальність дослідження зумовлена значним інтересом до вживання фразеологізмів в турецькій мові, їх специфіки, особливостей з погляду семантики та структури, що викликають інтерес багатьох дослідників цієї галузі. Крім того, надзвичайно важливим є усвідомлення невід’ємності мови та культури. У багатьох дослідженнях науковці намагались визначити – що ж відіграє важливішу роль – мова чи культура. З одного боку, людина як особистість творить і культуру, і мову, виражає себе і свій світ у них. З іншого боку, окремий тип особистості формується культурною та мовною спадщиною. І з плином часу відбувається саморозвиток особистості, що супроводжується розвитком культури та удосконаленням мови. Зважаючи на те, що фразеологія в сучасній турецькій та українській мовах дуже поширені та мають свої особливості, увага до даного дослідження є актуальною.

Об’єкт дослідження – турецькі фразеологічні одиниці.

Предметом дослідження виступають ідіоетнічні особливості фразеологічних одиниць з компонентом "розум" в сучасній турецькій мові, їх структурно-семантичний аспект.

Мета роботи полягає у визначенні ідіоетнічних особливостей фразеологізмів із компонентом "розум" в турецькій мові.

Досягнення поставленої мети передбачає реалізацію таких **завдань**:

- з’ясувати теоретичні засади дослідження фразеологізмів у сучасному мовознавстві;
- розглянути та описати основні види ФО у сучасному мовознавстві
- проаналізувати структурні та семантичні особливості ФО з компонентом "розум" в сучасній турецькій мові;

– визначити ідіоетнічні особливості ФО з компонентом "розум" задля дослідження мовної картини турецького народу.

Матеріалом кваліфікаційної роботи виступають 209 ФО з компонентом "розум", дібраних методом суцільної вибірки з словників: словник Турецького Лінгвістичного Товариства "Türk Dil Kurumu Sözlüğü", Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü A. Aksoy (словник прислів'їв та ідіом А. Аксоя), Deyimler Sözlüğü M. Hengirmen (словник фразеологізмів М. Хенгірмена), Deyimler Sözlüğü İ. Levent (словник фразеологізмів І. Левента) та інші.

Методика дослідження має комплексний характер. Метод суцільної вибірки, який використовувався для підбору фразеологізмів з одномовних, двомовних фразеологічних словників; за допомогою описового методу класифіковано турецькі фразеологізми із компонентом "розум"; метод порівняльного аналізу використано для визначення українського еквіваленту тієї чи іншої ФО сучасної турецької мови; системно-структурний аналіз для розгляду фразеологізмів як цілісної системи певних виразів, тобто виокремленої системи одиниць зі своїми закономірностями та особливостями, метод компонентного аналізу, який застосовувався для розкладання одиниці на мінімальні семи для визначення значущих сем; метод кількісного аналізу для визначення частотності вживання фразеологічних одиниць із компонентом "розум" в сучасній турецькій мові.

Наукова новизна полягає у тому, що в роботі вперше зібрано й уточнено семантичні особливості фразеологізмів з компонентом "розум", проведено їх семантичний аналіз, описано семантику лексеми "розум" в турецькій мові, здійснена класифікація зібраного лексичного матеріалу за семантичними підгрупами.

Теоретична цінність роботи полягає в тому, що в ній детально подано огляд теоретичних положень ФО, культурний характер турецьких виразів та ідіом з компонентом розум. Отримані результати досліджень сприяють подальшому поглибленню теоретичних аспектів фразеології, їх культурне значення та можливість мови відбивати культуру народу.

Практичне значення полягає в тому, що результати проведеного дослідження можуть бути використаними під час викладання теорії і практики турецької мови,

лексикології, фразеології, семасіології та лінгвокультурології у спеціалізованих закладах вищої освіти. Матеріали дослідження можуть бути також використані в лексикографічній практиці при складанні одно- і двомовних фразеологічних та тлумачних словників, як загальних, так і спеціальних та навчальних, створенні навчальних посібників та написанні наукових досліджень у галузі турецької фразеології.

Апробацію результатів дослідження кваліфікаційної роботи було проведено на науково-практичній конференції "AD ORBEM PER LINGUAS. ДО СВІТУ ЧЕРЕЗ МОВИ" 18-19 травня 2023 року, м. Київ. Основні теоретичні положення висвітлено на тезах доповіді ("Ad orbem per linguas. До світу через мови", Семантичні особливості фразеологічних одиниць із компонентом "розум" (на матеріалі сучасної турецької мови), 2023).

Структура кваліфікаційної роботи відповідає змісту дослідницьких завдань. Робота складається зі списку умовних скорочень, вступу, 3 розділів, висновків до них, загального висновку, переліку використаних джерел із 68 найменувань, додатку у вигляді турецько-українського словника фразеологічних одиниць із компонентом "розум" та анотації турецькою мовою. Загальний обсяг роботи складає 96 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ В СВІТОВОМУ ТА УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

1.1. Визначення поняття фразеологічної одиниці

Фразеологізми є надзвичайно важливими засобами спілкування людей, відіграють важливу роль у виявленні культурний та ментальних особливостей конкретного народу або соціальної групи. Саме фразеологічні одиниці вважаються найвиразнішою, тобто найбільш експресивно-забарвленими засобами впливу на читача або слухача. До фразеологізмів відносять приказки, прислів'я, фрази, ідіоми, крилаті вислови, каламбури і багато інших видів стійких словосполучень. Визначення фразеологічної одиниці та вивчення їх специфіки, диференційних ознак і досі залишаються предметом теоретичного дослідження багатьох науковців, оскільки фразеологія як наука продовжує свій розвиток і привертає увагу багатьох дослідників.

Науковцем, який вперше своїх працях дослідив явище фразеології, був швейцарський науковець Шарль де Баллі (Гнатюк, 2011, с. 7). У своїх працях "Нарис стилістики" (1905) і "Французька стилістика" (1909) Ш. Баллі висвітлював фразеологічні одиниці з погляду семантики, і виділив дві групи словосполучень: вільні словосполучення і фразеологічні одиниці (Гнатюк, 2011, с. 50). Варто зазначити, що фразеологія не була предметом його дослідження, він цікавився семантикою, синтаксисом чи словотвором, або окремими прийомами, такими як, систематизація і характеристика. Серед вітчизняних науковців, одним з перших фразеологізми дослідив видатний український мовознавець О. О. Потебня (1835-1891) у своїй праці "З лекції по теорії словесності", в якому назвав їх приказками, постійними словосполученнями слів (Потебня, 1930). У праці Є. Д. Поліванова також містяться цінні спостереження, в яких він запропонував відокремлення фразеології як самостійного розділу лінгвістики, поставивши її на рівні з фонетикою, морфологією.

Незважаючи на значний інтерес до дослідження теми фразеології та фразеологічних одиниць, дослідники в своїх наукових працях досі не прийшли до

єдиного висновку щодо визначення даного поняття, і тому подають велику кількість визначень понять "фразеологія" та "фразеологічна одиниця". Узагалі, термін "фразеологізм" походить від давньогрецьких слів "phrasis" – вислів та "logos" – слово. Фразеологічний склад мови вивчається спеціальним розділом мовознавства, який носить назву "фразеологія". Фразеологія займається дослідженням семантичних, структурних, функціональних, комунікативних особливостей фразеологічних одиниць, а також закономірностями їх виникнення і творення (Мойсеєнко, 2013, с. 159). Фразеологія – це лінгвістичний термін, що вживається для позначення окремої галузі мовознавства, яка займається дослідженням сталих словосполучень, сенс яких не визначається значенням окремо взятих слів, що входять до його складу.

Фразеологія доволі молода і семантично наповнена галузь мовознавства, що дозволяє молодим лінгвістам та вченим присвячувати свої праці саме цій темі. Кожна галузь науки має чітко визначену сферу своєї діяльності, яка виходить з характеру і властивостей її одиниць. У даній лінгвістичній дисципліні поняття фразеологія постає у широкому та вузькому значенні. До вузького трактування поняття фразеології відносять сталі одиниці мови, які цілісно відтворюються в мові як окрема семантична одиниця, тобто неможливо відокремити значення слів, що входять до складу сталого виразу. Прихильниками цього розуміння обсягу фразеології вважаються Н. М. Амосова, Л. В. Щерба, І. В. Торопцев, О. М. Бабкін та ін.

О. М. Бабкін розглядав фразеологізм як семантичну одиницю складного порядку, еквівалентну слову, члену речення (Бабкін, 1964, с.9-10). Вузькому сенсу фразеології протиставляється широкий сенс. Цього погляду притримується більшість науковців, таких як В. В. Виноградов, І. В. Чернишова, Н. М. Шанський, С. В. Гаврин та ін., вважаючи термін "фразеологія" – розділом мовознавства, що вивчає сталі вирази, звороти мови. Вивести значення нових сталих виразів, враховуючи значення кожної окремої складової частини неможливе. (Медведев, 1982, с. 6). Проте є дослідники, що не притримуються жодної з думок, оскільки вважають, що фразеологізми не можна розглядати у широкому чи вузькому сенсах (Медведев, 1982, с. 231).

Дослідники включають крилаті вислови, афоризми, прислів'я та приказки, вирази, звороти мови та фразеологічні звороти (Арсентьєва, 2006, с. 137).

Внесок у розвиток фразеології як науки, зробили багато українських науковців І. К. Білодід, Л. Г. Скрипник, І. Л. Покровська, В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко, Л. Г. Авксентьєв, М. А. Жовтобрюха, Ю. Ф. Прадід, І. І. Чернишева ті інші.

Для В. Д. Ужченка фразеологізм (крім особливих випадків, фразеологічна одиниця, фразеологічний зворот, фразеологічний вислів, стійкий вислів, вираз, ідіома, фразема) – відтворюване, цілісне за значенням, стійке за складом і структурою словосполучення (Ужченко, 2007, с. 7).

Л. Г. Скрипник трактує фразеологізми як стійкі сполучення двох чи більшої кількості слів, що утворюють семантично цілу одиницю і використовуються у мовленні як готові вислови (Скрипник, 1973, с. 7-11).

На думку І. К. Білодід фразеологічною одиницею вважається сполучення, що складається з двох або більше незалежних компонентів, які граматично організовані відповідно до моделі словосполучення або речення. Така структура автоматично відтворюється в мові відповідно до традицій, передаючи цілісне значення (Прадід, 2012, с. 38).

Інший дослідник фразеології як окремої науки Л. Г. Авксентьєв зазначає, що фразеологічна одиниця має свій початок там, де закінчується самостійність смислового навантаження її складових частин, іншими словами, це сталі словосполучення або вирази, які розглядаються як одне ціле, як мовний зворот, як єдиний вислів, що неможливо поділити на окремі частини без втрати значення (Авксентьєв, 1988, с. 112).

Сучасний український дослідник Ю. Ф. Прадід визначає фразеологічні одиниці як стійкі звороти мовні звороти, наділені цілісним або частково цілісним значенням, що вступають у смислові та граматичні зв'язки з іншими мовними одиницями, мають постійний, за традицією відтворюваний у мовленні компонентний склад (Прадід, 1997, с. 5).

І. І. Чернишева в свою чергу дає визначення фразеологічним одиницям, дійшовши висновку, що фразеологічними одиницями є стійкі словесні комплекси

різних структурних типів, які мають окремі компоненти з чітким взаємозв'язком, значення яких виникає внаслідок повного або часткового семантичного перетворення компонентів. Також дослідниця до основних ознак фразеологічних одиниць додає експресивність та метафоричність, які виражають функціонально-стилістичні характеристики (Чернишова, 1970, с. 28).

За В. Д. і Д. В. Ужченками, термін "фразеологія" визначається полісемантичністю, вони виділяють чотири його значення: 1) розділ мовознавства, що вивчає фразеологічну систему мови, 2) сукупність фразеологізмів у мові, 3) характерні засоби вираження думки, притаманні певній соціальній групі, якомусь авторові, 4) пишномовний нещирий вислів, позбавлений внутрішнього змісту, або такий, що прикриває брехливі твердження» (Ужченко В. Д., Ужченко Д. В., 2005, с. 6). Полісемічність слова сприяла до пошуку більш точного терміну на позначення даних лінгвістичних одиниць і науки про них, і деякі учені у своїх працях знайшли більш відповідний термін "ідіома". Проте, через те, що у багатьох системах класифікацій цей термін позначає лише конкретної категорії, загального вжитку набув термін "фразеологія" (Скрипник, 1973, с. 5).

З огляду на багатозначність цього терміну та велику зацікавленість різних дослідників до даного розділу лексикології у різних лінгвістичних працях спостерігаються різні способи щодо його використання. Об'єктом фразеології, як науки, є сукупність ФО певної мови. ФО – це не лише "специфічні мовні формули", це "картини світу", "скарбниця поетичних уявлень народу", "його історична пам'ять", одним словом, "душа кожної мови" (Ужченко В. Д., Ужченко Д. В., 2005, с. 6).

Фразеологізми мають національно-культурну семантику, оскільки, факти історії, географії, особливості способу життя, традиції побуту – все це подається в семантиці багатьох фразеологізмів (Баюн, 2007, с. 1-2).

"У фразеології яскраво виявляється унікальність мови, її специфічний стиль, особливості образного мислення. Фразеологічні одиниці додають літературній мові свіжість, надають їй більшій насиченості й естетичної привабливості, підвищують пізнавальну цінність, сприяють стислості та лаконічності, виразності опису" (Винник, 2003, с. 5).

М. Зарицький вважає, що фразеологічні сполучення – це усталені звороти, до складу яких входять слова і з вільним, і з фразеологічно пов'язаним значеннями. (Зарицький, 2004, с. 97).

При визначенні загального переліку ознак фразеологізму думки вчених в цілому сходяться, проте при виділенні основної ознаки існують різні думки. Аналізуючи роботи відомих вчених, до основних критеріїв визначення фразеологізму у мовознавстві відносять: семантичну цілісність (В. Виноградов), стійкість (В. Жуков), роздільну оформленість (О. Молотков), еквівалентність слову (О. Реформатський), неперекладність (Л. Булаховський), відтворюваність (М. Шанський). У числі ознак, притаманних фразеологізму називають також метафоричність, образність, експресивно-емоційну забарвленість (Бічер, 2016, с. 31).

Носії мови вживають ту чи іншу форму, не задумуючись, що за нею може критися багатовікова історія або що вона може мати свої культурні чи релігійні коріння, потенції народу чи неповторність ментальності нації. Саме це пробуджує значний інтерес мовознавців і філологів до дослідження такої науки як фразеологія. Відомий український науковець В. Д. Ужченко зазначає, що виникнення і використання фразеологічних одиниць обумовлене постійною нестачею лексичного запасу, бажанням виразити почуття та емоції, які відображені в когнітивній моделі душевного стану (Ужченко В. Д., Ужченко Д. В., 2007, с. 7-8).

Отже, можна зробити висновок, що така лінгвістична дисципліна, як фразеологія є об'єктом досліджень багатьох сучасних науковців, оскільки саме дослідження фразеологічних одиниць може найкраще розкрити аспекти культури певного народу. Це доволі молода дисципліна, і багато науковців намагалися досліджувати ФО з різних сторін. Фразеологізм – це стійка мовна одиниця, яке несе у собі відображення свідомості певного народу. Підводячи підсумки дослідження теорії науки фразеологія, ми будемо дотримуватися широкого сенсу фразеології, тому що також відносимо прислів'я та приказки до фразеологізмів.

1.3. Дослідження фразеологізмів турецькими вченими

Фразеологічні одиниці будь-якої мови відображають історичне походження, спосіб життя, матеріальні та духовні цінності народу. Кожна мова з розвитком культури та мистецтва поповнює свій запас новими фразеологізмами, які відображають культуру та побут народу, прикрашають мову. Турецька мова, як і українська має свою давню історію. За цей час накопилася велика кількість фразеологічних одиниць, які викликають інтерес багатьох лінгвістів. Оскільки для того, щоб оволодіти певною мовою, необхідно знати особливості культурного життя народу, а фразеологія є одним з головних провідників до культури мови.

Вважається, що турецька фразеологія недостатньо досліджена в турецькій філології, хоча є об'єктом досліджень багатьох вчених. У турецькому мовознавстві в галузі фразеології відомі праці таких лінгвістів, як Д. Аксана, О. А. Аксоя, Л. С. Узун, Ш. С. Елчина, Т. Доганай, С. Еміра, Ф. Алкаїша, Д. Кайї, Х. Зюльфікара, А. Пюскюллюоглу, Ш. У. Рахматуллаєва та ін.

Фразеологізми – це культурні елементи, які народжуються та сприймаються великою кількістю людей на основі їх досвіду та думок, передаються з уст у уста, не знаючи автора, передаючи глибокий сенс за допомогою декількох слів (Güngör, 1999). Інше визначення дає Екер, це усталені вирази, що базуються на досвіді та спостереженнях (Eker, 2003). Більшість турецьких дослідників фразеології схильні вважати, що короткі та лаконічні вирази використовуються для того, щоб надати пораду або показати приклад, або ж коротко висловити свою думку і можуть використовуватись у всіх сферах життя.

У турецькій лінгвістиці поняття «фразеологізм» не має чіткого визначення, але турецькі мовознавці схильні вживати декілька термінів «deyimler», що має кілька значень: «вираз», «ідіома», «фраза» або atasözü – «прислів'я» (Aksoy, 2003, с. 12). Цим же терміном також позначаються образні мовні звороти і приказки.

Проте в турецькому мовознавстві фразеологія, як окрема дисципліна утворилася в кінці ХХ ст. І пов'язана з працями Д. Аксана, О. Аксоя, Л. Узун, яким передувала багаторічна праця зборів і опису фактичного матеріалу такими вченими як Т. Доганай, С. Емір, А. Пюскюллюоглу.

Традиційним визначенням поняття фразеологізм вважають пояснення О. Аксой: «Фразеологізм – стійкий вислів, який найчастіше має значення, відмінне від буквального, і який має цікаву форму пояснення (Аксой, 2008, с. 15). Крім цього, турецький дослідник докладно подав відмінності між «deyim» та «atasözü», в тому, що в deyim немає повчальної мети, а в atasözü передають повчання та мораль, зображуючи суспільні та соціальні явища.

Інший турецький дослідник дає таке поняття фразеологізму: «Фразеологізми – це сталі вирази, які окрім основного значення мають і переносне, складаються з декількох компонентів, що мають певну семантичну єдність» (Vardar, 2003, с. 74).

На думку А. Пюскюллюоглу це сталі вирази, які складаються з декількох слів і в більшості випадків мають переносне значення додаючи мові виразності (Püsküllüoğlu, 2006, с. 7).

Видатний лінгвіст Юсуф Зия Бахадинли характеризує стійкі вирази таким чином: «фразеологізм – група слів, що складається з двох або більше елементів, що мають значення, яке виходить за межі буквального, і слугує для прикрашання письмової або усної мови» (Емірова, 1972, с. 35).

Виділяючи фразеологію як самостійну лінгвістичну дисципліну і беручи до уваги прислів'я та приказки як об'єкт фразеології, О. Аксой мотивує це наступним чином: «Подібно до веселки, де кожен колір знаходиться в тісній взаємодії з іншими, між прислів'ями, приказками та словосполученнями немає неперехідного кордону. Одне слово може бути багатозначним. Навіть коли жовтий, зелений і блакитний кольори знаходяться поруч, кожен з них являє собою свій унікальний колір. Те ж саме відбувається і з прислів'ями, приказками та простими словосполученнями, які володіють своїми відмінностями і своїми характерними особливостями» (Аксой, 2007).

Турецькі лінгвісти, як і багато інших дослідників фразеології, класифікують ФО залежно від різних ознак: за значенням, за походженням, за структурою тощо.

Турецький дослідник Ш. Ельчін класифікує фразеологізми за структурною ознакою таким чином:

1. Мають інфінітивну форму;

2. Дієслова в якійсь часовій формі;
3. Дієслова з іменниками, що вимагають певного відмінка;
4. Дієслова, що вживаються в усталеній формі;
5. Не мають дієслів у своєму складі;
6. Не мають форму речення, проте відмінюються;
7. Мають у своєму складі іменники з афіксом присвійності, наприклад;
8. Повтори;
9. Повтори однокореневих слів;
10. Римовані вирази;
11. Дієслова в заперечній формі;
12. Сталі вирази у застарілій формі. (Elçin, 1986, с. 45-50).

За словами Дехрі Дільчина зародження фразеологізмів відбувається разом з розвитком суспільства. Це звичаї, що стали народом завдяки життю та цивілізації (Dilçin, 2000 с.15).

Фразеологізми української мови складаються з двох і більше словоформ, проте, серед ФО турецької мови зустрічаються не тільки сполучення, що складаються з двох, трьох і більшої кількості лексем, а також однослівні вирази, що часто зустрічаються в словниках. Турецьким фразеологізмам характерні такі особливості:

- 1) фразеологізми є семантично неподільними;
- 2) мають постійний склад. Тобто, будь-яку частину фразеологізму не можна замінити близькими за значенням словом;
- 3) фразеологізми відрізняються відтворюваністю. Тобто, вони не будуються нами безпосередньо в мові, а вживаються в готовому вигляді;
- 4) усталеність структури. Не можна довільно додавати, змінювати, забирати будь-які компоненти;
- 5) граматична форма фразеологізмів є сталою і незмінною. Кожен його член відтворюється в певній граматичній формі;
- 6) чітко закріплений порядок слів, наприклад (Орехова, Чаєнкова, 2019, с. 2).

Значний внесок у теорію і практику фразеології турецької мови зробив С. Емір, який досліджує джерела утворення фразеологічних одиниць і дає детальну семантичну класифікацію турецьких фразеологізмів (Sabahat, 1977).

У дослідженнях проведених у галузі фразеології немає чітких семантичних меж при розмежуванні словосполучень та ідіоматичних виразів. Проте спільною характеристикою обох цих типів є те, що вони стислі й сталі.

Унаслідок багатовікової історії виникли фразеологізми на різні теми, тому вони не мають конкретного тематичного обмеження. Деякі містять повчальну мету, деякі відомості про культуру ті звичаї народу, поради, загальні судження. Омер Аксой у своїй праці «Словник прислів'їв та ідіом» перерахував такі семантичні особливості фразеологізмів:

1. Відображують соціальні події;
2. Вказують на формування природних явищ);
3. Несуть характер моральних уроків та порад;
4. Мудрі думки;
5. Виражають традиції та звичаї;
6. Вірування людей (Aksoy, 1988 с. 5).

Можна виділити, що прислів'я та приказки зазвичай відображають побут звичайних людей, їх вірування, думки тощо.

Отже, ми можемо дійти висновку, що турецькі науковці також досліджували фразеологізми у своїй мові, трактували визначення поняття фразеологізм, яке частково збігається з визначеннями наших вітчизняних дослідників, а також класифікували та аналізували семантику та структуру різних фразеологічних одиниць.

1.3. Принципи класифікації фразеологізмів у працях українських мовознавців

У процесі розвитку теоретичних досліджень в галузі фразеології була запропонована велика кількість класифікацій фразеологічних одиниць. Науковці

спираючись на різні ознаки ФО, змогли виділити класифікації на семантичному, структурному, структурно-семантичному, генетичному, функціональному, стилістичному, граматичному, синтаксичному рівнях. Відповідно до цього кожен дослідник може по-різному класифікувати фразеологізми. Досліджуючи будь-які ФО, необхідно враховувати всі особливості, які впливають на них. Однією з важливих умов класифікації вважається якнайбільш повне охоплення фразеологічних одиниць. Різні науковці особливо зацікавлені у вивченні фразеології у турецькій мовній картині світу, оскільки цей напрямок дослідження є доволі молодим у мовознавстві.

Ядро фразеологічної системи становлять мовні одиниці, які виникли внаслідок переосмислення значень вільних виразів і творення стійких багатокomпонентних образних назв, що несуть у собі нове значення (Васильченко, 2000, с. 27).

Неможливо класифікувати ФО не знаючи як вони відрізняються від інших словосполучень в лінгвістиці. Згідно з В. Д. Ужченко фразеологічна одиниця має такі характерні ознаки: цілісність значення; фразеологічна відтворюваність зворотів; відносна постійність компонентного складу та структури; експерсивність (Алефіренко, 1987, с. 17-20).

Один із засновників фразеології Шарль де Баллі виокремив такі ознаки: 1) складається з декількох компонентів; 2) слова є сталими і не допускаються додаткові слова; 3) жодне слово у сталому виразу не може бути замінене іншим словом (Баллі, 1961).

В. О. Плотников виділив десять головних ознак, які б вирізняли фразеологічні вирази. Він запропонував наступні характерні риси:

- ідіоматичність;
- дослівна неперекладність на інші мови;
- наявність компонентів з утраченим лексичним значенням або із
- застарілою граматичною формою;
- граматична категоріальність;
- невмотивованість значення;
- незмінність граматичної форми;
- синтаксична немодельованість;

- відсутність варіантності;
- неможливість вставити будь-яке слово в середину виразу;
- неможливість синтаксичних перетворень (Кочерган, 2003).

На початку 60-х років 19ст. Л. Булаховський розробив класифікацію за походженням, до якої входить 8 груп: прислів'я та приказки; професіоналізми; усталені вислови з анекдотів; цитати й образи Старого і Нового Заповітів; ремінісценції античної старовини; переклади відомих висловів; крилаті слова; влучні фрази видатних людей (Булаховський, 1953, с. 112).

Л. Скрипник пропонує генетичну класифікацію, що ділиться на дві групи:

1) фразеологізми, організовані за моделлю словосполучення (рідше – речення), які за семантикою і структурою співвідносяться з окремим словом, тобто функціонують як один член речення;

2) фразеологічні одиниці – вирази, у формі простих або складних речень (Скрипник, 1973, с. 149).

Відомому українському науковцю Д. Бараннику належить функціональна класифікація:

1. Фразеологічні метафори народного характеру – це ідіоми, прислів'я, приказки, що передають метафоричне значення вчинків людей, явищ і ситуацій;

2. Фразеологічні метафори літературного характеру – це крилаті метафори, які прив'язані до якогось конкретного літературного, фольклорного, історичного чи міфологічного сюжету.

3. Фразеологізми образні узагальнення народного характеру – це прислів'я, що не потребують окремого етимологізування і функціонують як окрема одиниця.

4. Фразеологічні образні узагальнення літературного характеру – крилаті вислови, що можуть вживатися без будь-якої асоціації в момент мовлення.

5. Специфічна жанрова фразеологія – це вирази, які маючи свої особливості пристосовані до певних жанрів, наукового, коментарного (Баранник, 1968, с. 35-36).

Окрім цих класифікацій, серед актуальних проблем сучасної фразеології є проблема семантики слова. Найвідоміша класифікація, яка є продовженням праці

Ш. Баллі, поділяє ФО на три типи: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності та фразеологічні сполучення.

До першого типу відносять фразеологічні зрощення або ідіоми – семантично неподільні словосполучення слів, у яких цілісне значення невмотивоване, тобто не впливає із значень їх компонентів.

Фразеологічні єдності – вирази, яке є неподільними і цілісне значення умотивоване значенням їх компонентів. До цього типу відносять кліше, фразові штампи, літературні цитати, крилаті вислови, прислів'я та приказки.

Фразеологічні сполучення – це третій тип, що суттєво відрізняється від двох попередніх, оскільки не є сталою єдністю і характеризується певною самостійністю, тобто замінивши якийсь компонент фразеологізму, сенс виразу не буде повністю змінений (Щербань, 1975).

Дану класифікацію беруть за основу своїх досліджень багато науковців, які намагаються покращити її, підтвердити або заперечити точність класифікації. Але в процесі дослідження багатьох мов виявилось, що ця класифікація не є універсальною для всіх ФО і має нечіткі критерії значень.

Фразеологізми, залежно від провідних компонентів, можуть належати до різних лексико-граматичних класів слів. Це відображає органічний зв'язок фразеологізмів з лексичною і граматичною системами мов, а також їхню роллю у структурі речень, включаючи семантично-синтаксичні зв'язки і відношення. А. П. Грищенко виділяє такі лексико-граматичні види фразеологізмів: дієслівні, іменникові, прислівникові, прикметникові, вигуківі (Грищенко, 1997, с. 206).

Отже, класифікація є дуже важливою для вивчення та розуміння сталих лексичних одиниць. Саме завдяки різним класифікаціям, ми можемо краще зрозуміти їх структуру, семантику та походження. На сьогоднішній день існує чимало класифікацій: за джерелом походження, за будовою, за семантикою, за структурою, за функцією тощо. Тобто класифікація дозволяє систематизувати та узагальнити знання про певні лексичні одиниці, та знайти закономірність їх використання в певних комунікативних ситуаціях.

1.4. Методика дослідження фразеологічних одиниць

Метод – це набір прийомів або система прийомів, які використовуються в різних галузях діяльності, таких як наука, виробництво тощо) (Словник української мови, 1973, с. 692). Метод дослідження передбачає в собі засіб виокремлення одиниць необхідних для дослідження, встановлення їх характеристик та властивостей. Методика є невід’ємною частиною будь-якого дослідження, оскільки саме вони допомагають визначити головне та другорядне, скомпонувати дослідження з різних сторін, виокремити спільне та розбіжне, спеціальне від загального тощо. Методологія так само невинно розвивається, постійно розробляючи нові методи, або покращуючи вже наявні в науці дослідження у цій галузі.

На сьогоднішній день кожен дослідник має різні варіації значення слова метод, дослідниця Ахманова стверджує, що метод – шлях та спосіб досягнення конкретних результатів у пізнанні і практиці, тобто це спосіб організації теоретичного та практичного освоєння дійсності (Ахманова, 2004). У "Словнику лінгвістичних термінів" це система прийомів, які застосовуються для вивчення фразеологічних явищ і закономірностей природи, суспільства і мислення (Ганич Д. І., Олійник І. С., 1985).

Сучасна фразеологія налічує близько десяти основних методів дослідження, деякі з яких є дуже подібними за способом застосування. До них належать: контекстологічний метод, метод компонентного аналізу, метод фразеологічного опису, метод кореляції мовних і позамовних чинників, варіаційний метод дослідження, комплексивний метод фразеології, метод фразеологічної ідентифікації, метод етимологічного аналізу, метод лексикографічного аналізу, метод кількісного аналізу ФО.

Методи дослідження фразеології можна як і обсяг фразеології поділити на дві групи: вузького та широкого розуміння. До вузьких методів розуміння фразеології відносять метод аплікації, метод оточення, контекстологічний метод та ін. Варіаційний метод, метод фразеологічної ідентифікації, комплексний метод та інші

відносять до методів широкого розуміння. Науковці використовують різні методи, що залежать від їхнього розуміння та підходу.

Найбільш відомим методом дослідження у мовознавстві, яким найчастіше користуються науковці, вважається контекстологічний метод (або метод найближчого оточення), який мав на меті уникнути логіко-семантичного трактування явища. На думку більшості дослідників він є максимально об'єктивним, тому що усуває одностороннє трактування фразеологізмів з психологічних, логістичних або стилістичних сторін, які представляють собою одиниці постійного мінімального контексту з незмінним лексичним складом, в якому вони використовуються (Бобков, 2016, с. 62). Наступним за частотністю використання є метод фразеологічного опису, який базується на зборі фактичного матеріалу з різних джерел, таких як, фразеологічні та лексичні словники, твори художньої літератури тощо; створення картотеки мовного матеріалу; опис властивостей, ознак та особливостей досліджуваних одиниць; їх класифікація та систематизація; об'єднання ФО в різні парадигматичні групи на основі спільності й відмінності; інтерпретації структурних та семантичних особливостей ФО; пояснення функціонування досліджуваних ФО на певному етапі розвитку мови тощо (Мойсеєнко, 2013). Метод фразеологічного опису використовується для надання детального, повного і вичерпного аналізу фразеологізмів. Основна його мета полягає у інвентаризації та систематизації ФО, а практичне застосування полягає у відображенні суспільних проблем, які виявляються на різних етапах розвитку мови. Метод фразеологічного опису застосовується при створенні та укладанні різних типів словників, такі як, фразеологічні, орфоепічні, орфографічні, тлумачні (Бобков, 2016).

Варіаційний метод, розроблений у 1970-х роках В. Архангельським, також вважається одним з фундаментальних у галузі фразеології. Основою цього методу є класифікація ФО, їх структуризація, вивчення варіантних ФО, які вживаються в певних мовленнєвих ситуаціях, виокремлення ФО як особливої лінгвістичної категорії мовного знака (Калинюк, 2019). Саме В. Архангельський запропонував найбільшу кількість ознак ФО, які доводить з позиції внутрішньої залежності компонентів слів. Проте за допомогою цього методу складно розмежувати

фразеологізми від слів вільного вжитку, тому що немає чітко визначених ознак, які б вирізняли ФО від інших словосполучень.

Комплекативний метод фразеології - це метод вивчення фразеологічних одиниць, який базується на дослідженні їх складових частин - компонентів. Основна ідея полягає в тому, щоб розібрати структуру фразеологізму на окремі компоненти та проаналізувати їх значення, зв'язок між ними та внутрішню механіку фразеологізму. Даний метод був здійснений С. Гаврином і налічує шість основних типів: образно-виразні стійкі сполуки, еліптичні сполуки, термінологічні фразеологізми, афористичні фразеологізми, контекстологічні сполуки, які ототожнюються із фразеологічними словосполученнями та ідіоми (Білодід, 1969). Саме цей підхід дозволяє зробити більш детальний аналіз ФО та дослідити їх внутрішню структуру та значення, що може бути корисним для розуміння культури мови.

До важливих методів також належить метод фразеологічної ідентифікації винайдений О. Куніним у 1964 році. Його основна ідея полягала в тому, що фразеологізми не можна ідентифікувати тільки на основі значення окремих слів, що входять до складу виразу, а потрібно враховувати контекст та зв'язок фразеологізму з іншими мовними одиницями. Сприяє виявленню фразеологічності словосполучень та їх належність до ідіоматизмів (ідіом). Віднесення ФО до того чи іншого класу визначається семантичною стійкістю в повному або частковому переосмисленні.

Метод компонентного аналізу, що базується на розкладі фразеологічних одиниць на компоненти та вивченні їхніх семантичних та структурних властивостей. Він дозволяє вивчати фразеологічні одиниці як складні мовні структури, розкладаючи їх на складові компоненти (семи) та вивчаючи їхні взаємозв'язки та семантику. Цей метод знайшов широке застосування у вивченні фразеології та лексикології різних мов.

На сьогодні нам відомо багато методів, які ми використовуємо у своїх дослідженнях і далі розробляються нові методи вивчення фразеологічних одиниць, оскільки за розвитку культури й цивілізації фразеологічна наука постійно поповнюється інформацією про звичаї, традиції народу, його історію і фольклор тощо (Павленко, 2017, с. 24).

Отже, підсумовуючи вищезгадане, можна сказати, що на сьогоднішній день існує багато методів дослідження фразеологічних одиниць. Кожен із методів дослідження є важливим, і має свої сильні та слабкі сторони. Головною складністю є відокремлення ФО і слів загального вжитку. Тому вибір методу залежить від конкретних завдань, які поставив перед собою дослідник. Ми у нашій роботі використовували комплексний підхід, для того, щоб якомога ширше дослідити зміст та значення наших фразеологічних одиниць.

Висновки до розділу 1

Ознайомившись з теоретичними аспектами вивчення фразеології в українському та турецькому мовознавстві, можна зробити висновки, що фразеологія є молодого наукою, яку лінгвісти все таки виокремили як окрему, після її детальних досліджень. Фразеологія була і буде об'єктом дослідження українських та зарубіжних науковців ще довгий час, оскільки фразеологія – це розділ мовознавства що невпинно поповнює свій запас новими сталими словосполученнями, виразами, крилатими виразами, прислів'ями та приказками.

Першим, хто започаткував фразеологію, як окрему науку був французький науковець Ш. Баллі. Узагальнивши всі визначення дослідників, можна підсумувати, що фразеологізм – це семантично неподільна, стійка одиниця з певним значенням.

Фразеологічна спадщина певної мови формувалася століттями і має велику історію. Саме цей факт підтверджує думку, що дослідження фразеологічних одиниць може найкраще розкрити аспекти культури, які проникли у мову та зберігаються в ній. Дослідження у сфері фразеології чудово показують подібність або ж розходження у презентації життєвого досвіду різних народів світу.

Класифікація фразеологізмів надзвичайно багата з погляду різних аспектів, таких як семантичний, структурний, генетичний, функціональний, стилістичний, граматичний, синтаксичний тощо. Тому багато науковців створюють свої власні класифікації або доповнюють вже існуючі.

Під час виконання наукових досліджень у різних галузях знань всі науковці звертаються до методології. Вона допомагає притримуватися наукової точності та об'єктивності під час проведення досліджень та робити правильні висновки на основі отриманих результатів. Різні методи виконують певні функції: контекстологічний метод дає змогу вивчати ФО залежно від контексту; метод фразеологічної ідентифікації використовують для визначення словосполучення фразеологізмом; фразеологічний опис допомагає визначити різні види сталих словосполучень; комплексивний метод дозволяє дослідити структуру ФО та її основні функції.

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОМПОНЕНТОМ "РОЗУМ" В СУЧАСНІЙ ТУРЕЦЬКІЙ МОВІ

2.1. Семантичний аналіз фразеологізмів з компонентом "розум"

Фразеологізми є мовними засобами, що відображають національний характер суспільства, його культуру та світогляд, який формувався протягом багатьох віків. Прислів'я – точний образний вислів, часто ритмічний за структурою, який у короткій формі узагальнює та типізує різні аспекти життя (Словник української мови, 1970).

Фразеологізми, в основному, виникають із народної мови. Внутрішній зміст відтворює різні відтінки життя людей: розумну чи, навпаки, нерозумну поведінку, досягнення чи невдачу, а також міжособистісні стосунки людей, їхні емоційні переживання від схвалення до несхвалення, від дружби до ворожнечі, конфліктів і примирення, суперництва, хитрощів, осуду, кари та ін.).

Однією з найважливіших характеристик фразеологізмів є відображення звичаїв і традицій, життєвий досвід, думки людей. Оскільки у кожного народу своя мовна картина світу, свої людські цінності такі як, дружба, товариство, чесність, добро тощо. Ці цінності – єдині для всіх народів, хоча народи різняться культурними традиціями й етнографічними особливостями. З часом люди доповнювали або змінювали їх, надавали іншу форму, яку б інші люди хотіли б використовувати, тому ФО є надбанням суспільства, а не людини.

Однією з найбільш часто згадуваних тем в українських і турецьких фразеологізмах є розум. Розум постає як сила, цінність, дана Богом, важливий засіб спілкування, підтримки соціального порядку та досягнення успіху в будь-якій справі.

Слово "розум" зазвичай використовують для позначення здатності до міркування, аналізу, розуміння, ухвалення рішень і розв'язання проблем. Воно також може бути пов'язане зі знаннями, інтелектом, мудрістю і кмітливістю.

Семантика слова "розум" може відрізнятися залежно від контексту, в якому воно використовується. Наприклад, у контексті освіти та розумової діяльності, "розум" може бути пов'язаний зі знаннями, інтелектуальними здібностями та розумінням, здатністю людини до мислення та прийняття рішень. У контексті міжособистісних стосунків, "розум" може бути пов'язаний з емоційним інтелектом і здатністю до емпатії.

Крім цього, слово "розум" також може використовуватися для позначення безлічі інших концепцій, таких як креативність, інтуїція і навіть божественне натхнення.

Значення слова "розум" по різному трактується в різних наукових працях українських дослідників. Розум – це здатність людини мислити, відображати і пізнавати об'єктивну дійсність; певний склад, характер мислення; загальний інтелектуальний розвиток, рівень пізнання, знань кого-небудь (Словник української мови, 1977, с. 838). Поруч з поняттям розум постає визначення поняття мислення, що є невід'ємною складовою розуму, яке свідомо чи несвідомо керується певними світоглядними принципами, певним баченням світу. Мислення – є ключовою функцією мозку, яка сприяє людському вираженню ставлення до реальних і нереальних об'єктів або подій у світі. Тому ми маємо під час дослідження сприймати активність розуму як органічний, нерозривний зв'язок його з цілеспрямованою діяльністю людини, з працею, з виробничими процесами.

Слово "*akıl*" (розум) прийшло в турецьку мову з арабської мови від кореня *kl*, зі слова *akl* عقل, "здатність до мислення, здорового глузду та самоконтролю". Є інфінітивом арабського дієслова *akala* عقل "1. стримуватися; 2. аргументувати". Вперше було написано 1300 років тому.

Словник Турецького мовного товариства подає 4 основні значення слова "*akıl*" (розум):

1. *Düşünme, anlama ve kavrama gücü, us* (сила мислення, розуміння та осмислення);

2. *Öğüt, salık verilen yol* (порада, рекомендований шлях). Наприклад: "*Bu akli sana kim verdi.*" (Хто тобі дав цей розум.);

3. *Düşünce, kanı* (думка, погляд). Наприклад: "*Şimdiki aklım olsaydı bu dükkânın yerine aç bir kahve.*" (Якби тоді я мав розум, що маю зараз, я б відкрив кав'ярню замість цієї лавки.);

4. *Bellek* (пам'ять); Наприклад: "*Hâlâ aklımda o tuhaf yağmuru.*" (Я досі пам'ятаю ту дивну зливу).

Слово "akıl" (розум) у турецькій мові має декілька синонімів:

1. *Us* (розум) – 1. *Akıl* (розум); 2. *Olaylar ya da kavramlar arasında zorunlu bağıntılar kurma, bu bağıntıları algılama ve kavrama, anlama, düşünme yetisi* (здатність встановлювати необхідні зв'язки між подіями чи поняттями, сприймати й осмислювати ці зв'язки, розуміти, мислити).
2. *Zekâ* (розум, інтелект) – 1. *İnsanın düşünme, akıl yürütme, objektif gerçekleri algılama, yargılama ve sonuç çıkarma yeteneklerinin tamamı, anlayış, zekâ, feraset* (людські здібності, мислення, міркування, сприйняття об'єктивних фактів, судження і висновки, розуміння, мудрість та інтелект). Наприклад: "*Herkesin gönlünü almayı bilecek zekâyâ sahipti.*" – Він мав розум, щоб завоювати прихильність усіх.
3. *Zihin* (розум) – 1. *Canlının duyu ve davranışlar dışındaki ruhsal süreç ve etkinliklerinin bütünü* (сукупність психічних процесів і видів діяльності живої істоти, окрім емоцій і поведінки.); 2. *Bellek, an* (пам'ять, мить); 3. *Anlayış, kavrayış* (розуміння, осмислення). Наприклад: "*Zihni açık.*" Ясний розум; 4. *Bilinç, dimağ* (свідомість, розум).
4. *Beyin* (мозок, голова) – 1. *Kafatasının içinde beyin zarları ile örtülü, iki yarım küre biçiminde sinir kütlesinden oluşan, duyu ve bilinç merkezlerinin bulunduğu organ, ensefal, dimağ* (орган всередині черепа, покритий мозковими оболонками, що складається з двох півкульних нервових утворень і містить центри відчуттів і свідомості, енцефал (*encephalus*), довгастий мозок (*dimag*)); 2. *Muhakeme, usa vurma* (міркування, аргументація); 3. *Bir şeyi yönetmede önemli görevi olan kimse* (людина, що відіграє важливу роль в управлінні чимось); 4. *Akıl, anlayış* (розум,

розуміння); 5. Bilgisi, eğitimi, düşüncesi yüksek düzeyde olan kimse (людина з високим рівнем знань та мислення).

5. Bellek (пам'ять) – 1. Yaşananları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü, dağarcık, akıl, hafıza, zihin (здатність пам'ятати пережите, вивчене і його зв'язок з минулим).
6. Hatıra (пам'ять) – 1. Anı (спогад); 2. Andaç, anmalık, yadığar (пам'ять, спогад, пам'ятка).
7. Dimağ (мозок) – 1. Beyin (мозок); 2. Zihin (розум) (Türk Dil Kurumu).

Діаграма 2.1 Відсоткова кількість фразеологічних одиниць з компонентами-синонімами.

У складі фразеологічних одиниць з компонентом "розум" у турецькій мові налічується велика кількість різних слів, які в більшій або меншій мірі використовують носії мови. Проведений кількісний аналіз визначив, що у турецькій мові відсутні ФО зі словом "hatıra" (0%), найменша кількість ФО налічується зі словом "us" (2%), "bellek" (4%), одиниць зі словами "zihin" (10%), "zeka" (12%), "beyin" (16%) трішки більша, проте найбільш репрезентативним для позначення розуму є слово "akıl" (56%) (див. діаграма 2.1).

Отже, ми бачимо, що є багато значень слова розум, яке в залежності від контексту може мати різні значення, тому задля кращого розуміння історії і побуту певного народу, необхідно більш детально дослідити всі значення слів та їх використання в мові. Кожне слово використовується в більшій чи меншій мірі носіями мови. До прямих синонімів слова "*akıl*" (розум) можна віднести *us, zekâ, zihin*, до більш віддалених – *beyin, bellek, hatıra ve dimağ*.

2.1.1. Семантичний аналіз фразеологізмів з компонентом "розум" у вигляді словосполучень. Мова є ідентичністю нації, яка найкраще відображає характеристики суспільства, яке нею розмовляє. Емоційне забарвлення фразеологічних одиниць може дуже різнитися, маючи позитивні, нейтральні або навіть різко негативні конотації. Довгий час фразеологізми слугували орієнтирами, передаючи культурну спадщину наступним поколінням. Їх важливість основана на довготривалих спостереженнях, що відображають досвід та життя народу.

Системний підхід у дослідженні є основою аналізу, що допомагає визначити взаємозв'язок кожного компонента в системі цілого. Головний розподіл, який ми використовуємо у праці запропонований Л. Г. Скрипником, де фразеологізми класифіковані на дві основні групи: словосполучення – зв'язок сталих слів з окремим словом та стійкі вирази – мають структуру простого або складного речення (Скрипник, 1973, с. 19-23). Поняття системи у мові означає внутрішньо організовану сукупність елементів (мови), які пов'язані певними зв'язками (Данилова, 2012). Ціле коло дослідників фразеології, серед яких І. Є. Колесникова, В. Д. Ужченко, Ю. Ф. Прадід, І. М. Мирошниченко вважають, що лексичний та фразеологічний склад мови варто класифікувати за синонімічними рядами (фразеосемантичними рядами).

Дотримуючись цього підходу під час дослідження, ми маємо вивчати взаємозв'язок з іншими словами, його синонімами та семантичними колами. Це дозволить описати її структуру, виділити суттєві аспекти, відображаючи внутрішні зв'язки між елементами. Семантичні групи – стійкі словосполучення, об'єднані семантичною ознакою, в ході дослідження отримали різні найменування. Наприклад,

В. М. Мокієнко називає "тематична група" (Мокієнко, 1989), А. М. Емірова "семантичне поле" (Емірова, 1988), Ю. Ф. Прадід "семантична група" (Прадід, 1977), В. Д. Ужченко "варіантно-синонімічна група" (Ужченко, 2007).

Розглянувши фразеологічні одиниці та ідіоми з компонентом "розум", які широко вживаються в усьому тюркському світі, методом суцільної вибірки ми виділити, що у мовній картині світу зі словом "*akıl*" налічується близько 208 одиниць, зі словом синонімом "*beyin*" 40 одиниць, зі словом "*zihin*" 25 одиниць та "*zeka*" 31 одиниця (див. діаграму 2.1).

У дослідженні "Оцінка часто вживаних слів у турецьких прислів'ях", проведеному Улуташем і Карою щодо частоти вживання слів у прислів'ях, було визначено, що слово "розум" є одним із 100 найуживаніших слів у "Класифікованому словнику прислів'їв", який був укладений Метіном Юртбаши, і що там це слово вживається 94 рази. (Ulutaş, 2020, с. 229).

Розум та інтелект – це цінності людини, наявність яких є позитивним явищем, а відсутність – негативним. Тому, одиниці, що позначають розумові здібності людини протиставляються в семантичному полі дослідження.

Значення слова "розум", що є об'єктом нашого дослідження можна класифікувати в межах їх концептуальної структури, значення. У ході дослідження фразеологічних виразів, що можуть описувати одне зі значень слова "розум" в турецькій мові ми визначили такі групи:

1) Мислення, розуміння:

- а) Здатність до мислення
- б) Нездатність до мислення;

Найбільша кількість ФО налічується саме з цим значенням мислення, розуміння, осмислення 55 одиниць.

У свою чергу дану групу можна поділити на одиниці з позитивною конотацією (здатністю до мислення) та, навпаки, негативною (нездатністю до мислення та розуміння). Наприклад: "*akıl ermek*" – букв. досягати розуму – укр. "зрозуміти", "*akıl yürütmek*" – букв. вести розум – укр. "широко мислити"; "*aklı yatmak*" – букв. класти розум – укр. "починати розуміти"; "*aklı kullanmak*" – букв. використовувати розум –

укр. "вчиняти розумно"; *"aklin süzgecinden geçirmek"* – букв. просіяти розум – "обдумувати".

Негативна конотація ФО у більшості випадків представлена у значенні "нерозумний", "нездатний до розуміння", наприклад: *"akıl sır ermemek"* – букв. розум не сягає таємниці – "нездатність зрозуміти"; *"akıl almamak"* – букв. не брати розум – "не розуміти"; *"aklını karıştırmak"* – букв. перемішати розум – "збиватись з пантелику, заплутуватись"; *"aklına yelken etmek"* – "робити необдумані речі"; *"aklına şaşayım (veya şaşarım) / aklına turp sıkayım"* – букв. дивувати розум – "розуму не позичати" (вживається в тому сенсі, що ваша думка або поведінка не є мудрою, ви помиляєтесь); *"aklı kesmemek"* – букв. не різати розум – "неможливість зрозуміти"; *"aklı bir (veya beş) karış yukarıda (veya havada) olmak"* – букв. бути розумом на одній (або п'ятьох) п'ядях зверху – "тримати язик далеко від розуму".

2) Здивування.

Однією з властивостей розуму є здатність дивувати, вражати або реакція людини на неочікуваний перебіг подій в житті, тому турецька фразеологія також налічує певну кількість одиниць з такою семантикою. Наприклад: *"akla fenalık vermek"* – букв. робити погане з розумом – "зводити з розуму"; *"akla gelmeyen başa gelir"* – букв. трапляється те, що не приходило в голову – "немислиме" (коли відбувається те, що людина (її розум) навіть не міг передбачити); *"akla sığmamak"* – букв. не вкладатися з головою – "той, що не вкладається в голову"; *"aklını başından almak / akıl durdurmak"* – букв. забирати розум з голови / зупиняти розум – "вражати".

3) Самоконтроль.

Людина, яка наділена інтелектуальними здібностями також здатна назавжди або на певний час втратити здоровий глузд, свідомість, контроль над своїм розумом і здатністю розуміти. Це пов'язано з тим, що при втраті свідомості людина тимчасово виходить з активної взаємодії з реальністю. Наприклад: *"aklı başına yar olmamak"* – букв. не бути корисним для голови – "бути в нездоровому глузді"; *"aklı başından gitmek"* – букв. піти розуму з голови – "з глузду з'їхати, зсунутися"; *"aklı çıkmak"* – букв. виходить розум – "втрачати розум, здорове мислення (від страху, паніки)"; *"aklı zivanadan çıkmak / aklını (bir şeyle) bozmak"* – букв. розум виходить з шпильки /

псувати (чимось) розум – "збожеволіти"; *"aklının ayarını bozmak"* – букв. псувати налаштування розуму – "вдаватися до нерозумної поведінки"; *"akıldan hayatta kalmak"* – букв. залишатись без розуму – "вижити з розуму".

І антонімічні до вищезазначених ФО є одиниці на повернення до стану активної роботи мозку, здатності до розуміння: *"aklı başına gelmek / aklına mukayyet olmak"* – букв. приходити до розуму / бути гідним розуму – "приходити до тями"; *"aklını başına almak (veya toplamak veya devşirmek)"* – букв. братися за розум (збиратися розумом) – "братися за розум".

4) Концентрація.

Розум – внутрішній світ людської думки та сприйняття, тому в різних випадках життя розум працює по-різному. В одних ситуаціях розум максимально концентрується на завданні, зосереджується на важливих моментах, відокремлюючись від зайвого шуму, в інших навпаки. Турецька мова налічує певну кількість одиниць з компонентом "розум" з цими значеннями: *"aklı fikri bir şeyde olmak"* – букв. бути розумом в іншому місці – "сконцентрувати свої думки на чомусь одному", "крутити мізками"; *"aklını takmak"* – букв. надягати розум – "задуматись, замислитись"; *"aklını yormak"* – букв. втомлювати розум – "напружувати мозок, намагатись згадати".

Однак розум може бути зациклений на чомусь, що заважає концентрації та увазі, ось декілька прикладів: *"aklı kalmak"* – букв. залишати розум – "відволікатися"; *"aklı dağılmak"* – букв. розкидати розум – "голова не в своїй тарілці"; *"aklı pusmak"* – букв. сховати розум – "через неухважність пропустити щось"; *"aklını başka yere vermek"* – букв. давати розум в інше місце – "відволікатися".

5) Думка.

Властивість розуму до думки визначається у здатності обробляти інформацію, аналізувати, аргументувати її, використовувати для розв'язання завдань та прийняття рішень. Розум може генерувати нові ідеї, об'єднувати різні думки та виділяти необхідне. Наприклад: *"(birinin) aklını çelmek"* – букв. заплутати (чийсь) розум – "змусити змінити думку"; *"aklınla bin yaşa"* – букв. живи тисячу років своїм розумом – "кажуть людині, яка швидко знаходить рішення".

6) Порада.

Поради є важливою частиною розвитку людини у суспільстві. Вони можуть допомогти зрозуміти ситуацію, побачити різні точки зору на неї або прийняти рішення. У турецькому фразеологічному запасі ФО, в яких людям дають пораду значно менша, але все ж наявні декілька прикладів. Наприклад: *"akıl danışmak"* – букв. консультивати розум – "радитись"; *"akıl öğretmek"* – букв. навчати розум – "повчати"; *"akıl vermek"* – букв. давати розум – "давати пораду".

7) Пам'ять.

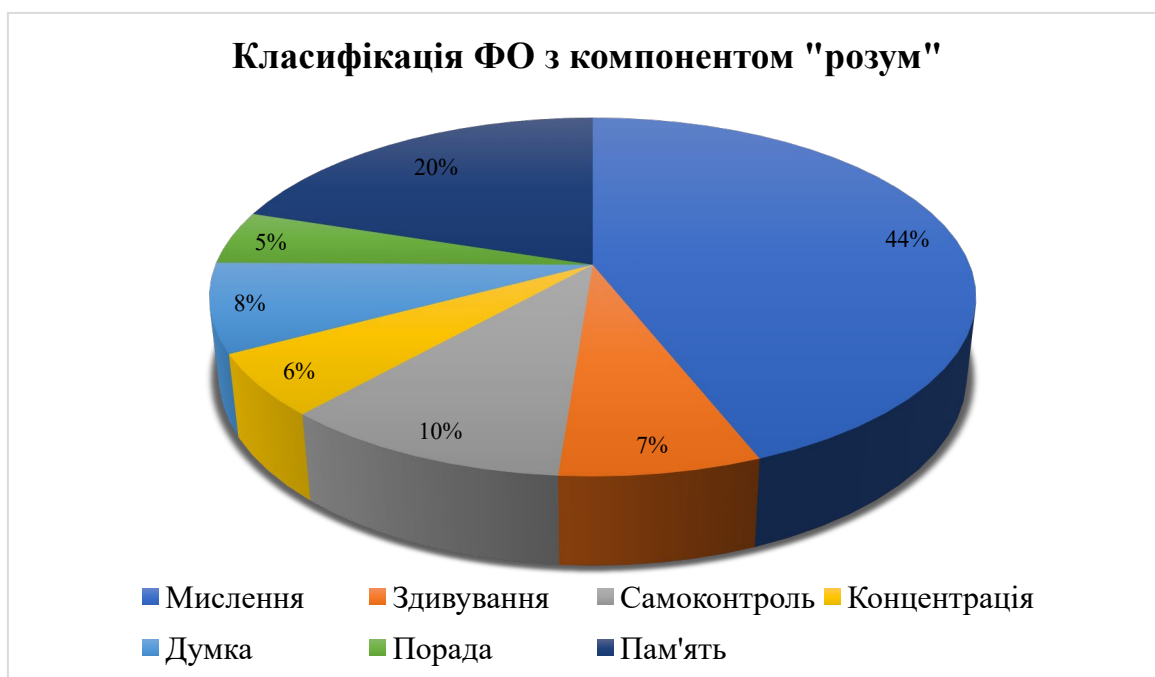
Є однією з найважливіших та найпотужніших властивостей розуму і дозволяє нам зберігати, відтворювати та використовувати інформацію. Пам'ять здатна не лише відображати минуле, а й формувати розуміння навколишнього світу. Налічується 25 одиниць ФО зі значенням пам'яті.

Існує багато типів пам'яті, однією з них є відтворення (згадування) – процес відновлення раніше вивченої інформації з пам'яті: *"akla gelmek / aklına bir şey gelmek / aklına gelmek"* – букв. приходити з розумом / приходити до голови – "згадувати"; *"aklına bir şey gelmesin"* – букв. нехай прийде в голову; *"aklına düşmek"* букв. падати на розум – "спадати на думку"; *"aklına getirmek"* – букв. приносити розуму – "нагадувати"; *"hırsızın aklına taş düşürmek"* – букв. кинути камінь на розум злодія – "несподівано згадати".

До протилежні від відтворення належать: *"akla gelmemek"* – букв. не приходити з розумом – "не спадати на думку"; *"aklından geçirmek"* – букв. проводити через розум – "думати, прокручувати в голові"; *"aklından geçmek"* – букв. пройти через розум – "промайнула думка".

Здатність зберігати інформацію для подальшого використання, наприклад: *"bir şey akılda kalmak / akılda tutmak / aklında tutmak"* – букв. тримати в розумі – "тримати в голові"; *"aklında kalmak / aklına koymak"* – букв. залишати в розумі / класти в розум – "запам'ятати, взяти на розум"; *"aklında olsun (veya kalsın!)"* – букв. нехай буде (залишається) в розумі – "не забудь!" (як вигук); *"aklının bir köşesine yazmak"* – букв. записати в кутку розуму – "закарбувати в пам'яті, зарубати на носі";

Забування – втрата раніше засвоєної інформації внаслідок якихось подій або процесів, наприклад: "*akıldan çıkarmak*" – букв. витягти з розуму – "викинути з голови, вилетіло з голови"; "*(bir şey) akıldan çıkmak*" – букв. вийти з розуму – "забувати щось"; "*aklının köşesinden geçmemek*" – букв. не проходити повз куток розуму – "навіть не замислюватись про щось".

Діаграма 2.2 Класифікація ФО з компонентом "розум".

Ми розглянули сім основних значень, які окреслюють концептуальну основу слова "розум" у словосполученнях, і можемо зауважити, що найбільшу кількість займають слова зі значенням мислення, розуміння, – 55 одиниць (44%). На другому місці одиниці на позначення пам'яті – 25 одиниць (20%) і найменш частотне використання слова "*akıl*" у значенні поради – 6 одиниць (5%). Виходячи з цього, ми бачимо, що слово "розум" в переважній більшості асоціюється саме з мисленням, думкою (див. діаграма 2.2).

Як вже зазначалося вище, фразеологізми можуть бути позитивно, негативно або ж нейтрально забарвленими. З усіх досліджених нами ФО методом структурно-статистичного аналізу було визначено, що найменша кількість вказує на позитивні

сторони розуму (21%), майже однакова кількість негативно забарвлених (37%) та нейтральних (42%) одиниць (див. діаграма 2.3).

Діаграма 2.3 Емоційно-експресивно забарвлені ФО з компонентом "розум".

Як ми вже зазначали вище, слово *"akıl"* (розум) має великий синонімічний ряд в турецькій мові. Найбільша кількість фразеологізмів представлена зі словом *"beyin"* (мозок). Методом суцільної вибірки у турецькому фразеологічному складі було виявлено 39 одиниць.

Серед аналізованих фразеологізмів зі словом *beyin*, ми визначили, що лише 22 одиниці пов'язані з розумом (56%), а інша частина 17 одиниць (44%) відноситься до медичних термінів.

Дані ФО можна поділити на такі семантичні групи:

1. Мислення (здатність або нездатність до мислення): *"beyni allak bullak olmak"* – букв. бути мозком заплутаним – "бути розгубленим"; *"beyni atmak"* – букв. кидати мозок – "відключити мозок"; *"beyni bulanmak"* – букв. затуманити мозок – "паморочиться в голові"; *"beynini kurcalamak"* – букв. ковиряти мозок – "зациклюватись"; *"beynini yormak"* – букв. втомлювати мозок – "напружувати мозок";

2. Думка: "*beyin yıkamak*" – букв. мити мозок – "змінювати думку (когось)"; "*beynine girmek*" – букв. входити до мозку – "переконувати когось";
3. Здивування: "*beyninden vuruluşa dönmek*" – букв. отримати постріл в мозок – "здивуватись"; "*beyninde şimşekler çakmak (veya ışık yanmak)*" – букв. вдарити блискавкою в мозок (засвітити світло) – "дивуватися";
4. Самоконтроль: "*beyni sıçramak*" – букв. забризкати мозок – "з'їхати з глузду"; "*beyni sulanmak*" – букв. залити мозок / "*beyni uyuşturmak*" букв. анастезувати мозок – "втратити здоровий глузд"; "*beyni durmak*" – букв. зупинити мозок – "з'їхати з глузду";
5. Пам'ять: "*beynine girmek*" – букв. входити до мозку – "спадати на думку, запам'ятовувати";
6. Медичні терміни: "*beyin cerrahisi*" – нейрохірургія; "*beyin çizgesi*" – електроенцефалограма; "*beyin kabuğu*" – крововилив у мозок; "*beyin yangısı*" – енцефаліт; "*beyin zarı*" – мозкова оболонка.

Наступним синонімом за частотністю використання є слово *zihin* (мозок). Першим значенням цього слова є сукупність психічних процесів і видів діяльності живих істот, окрім емоцій та поведінки. Дослідивши сталі вирази з цим словом, ми змогли виділити такі групи:

1. Мислення: "*zihin açmak*" – букв. відкрити мозок – "стимулювати розум краще працювати"; "*zihini boşalmak*" – букв. спустошити мозок – "заспокоїти розум, мати ясний та спокійний розум"; "*zihnini kurcalamak (veya tirmalamak)*" – букв. ковиряти (царапати) мозок – "замислюватись, зосереджуватись";
2. Думка: "*zihnine girmek*" – букв. входити в мозок – "змусити когось передумати, змінити думку"; "*zihnini toplamak*" – букв. збирати мозок – "збиратися з думками, розумом";
3. Пам'ять: "*zihinde veya (zihninde) yer etmek*" – букв. зайняти місце в мозку – "оселитися в пам'яті"; "*zihnine yerleştirmek*" – букв. розміститись у мозку – "запам'ятати"; "*zihin bulanıklığı*" – букв. мозкова туманність – "забудькуватість, розгубленість";

4. Самоконтроль: "*zihnini oynatmak*" – букв. рухати мозком – "з'їхати з глузду".

Отже для фразеології як науки характерні певні семантичні або тематичні групи, які визначаються певними характеристиками. Проте у кожній мові відображення якостей та характеристик людини є різним, оскільки кожна культура має свої особливі традиції, культуру та менталітет. Також ми визначили, що в турецькій мові є велика кількість синонімів зі словом *akıl*, які також часто вживаються в мові. Проведений аналіз фразеологізмів на позначення розумових здібностей показав, що найбільше турецький менталітет відображає наявність або відсутність розумових здібностей. У позитивному ключі зустрічаються фразеологізми з наявністю інтелекту, здатністю до аналізу та вирішення проблем, здоровим глуздом. Відсутність інтелекту відображується одиницями в яких відсутній навик мислення та здоровий глузд.

2.1.2. Семантичний аналіз фразеологізмів з компонентом "розум" у вигляді речень. Незважаючи на значну кількість словосполучень з компонентом "розум", турецька мова налічується певну кількість фразеологізмів у вигляді речень, які мають своє особливе значення та використовуються у мові.

Фразеологічні вирази є семантично неподільними, синтаксично нерозкладними, і їх зміст не залежить від компонентів. До цієї групи перш за все відносять ідіоми (прислів'я та приказки). Сомунджу зібрав у своїй праці визначення ідіом та класифікував їх значення. Він зазначає, що ідіоми є визначними з точки зору їх значень. Ідіоми зазвичай вживаються поза їх звичайного значення і сприймаються як окремий вираз (Somuncu, 2020).

Бути розумним – означає мати можливість бачити істину, думати про неї та розуміти її. Тому на сьогоднішній день ми маємо фразеологізми на позначення того, що розум є надзвичайно важливим в житті людини.

У цій праці за допомогою компонентного аналізу нами було класифіковано такі семантичні групи фразеологізмів з компонентом "розум" у формі речення відповідно до їхніх значень:

1) Вроджена характеристика людини.

"*Akıllı babanın akılsız oğlu olur.*" – букв. У розумного батька буває дурний син – укр. "У розумного батька може бути дурний син".

2) Засіб досягнення матеріальних та нематеріальних цілей.

"*Akıllı züğürt kara gün görmez.*" – букв. Розумний бідний не побачить чорні дні. Для того, щоб мати бажані матеріальні блага необхідно бути розумним, але для того, щоб втримати це, необхідно бути ще розумнішим.

3) Кореляція віку та розумових здібностей.

"*Yaş yaşadıkça akıl başa gelir.*" – букв. Проживаючи життя розум приходить до голови. – "З віком розум приходить";

"*Akıl yaşta değil başta. / Zeka yaşta değil kafadadır.*" – укр. "Розум не у віці, а в голові";

У народі наявність бороди в людини викликала повагу до її особи, оскільки вона була показником розуму, зрілості та поваги. Проте турецькі та українські фразеологічні вирази навпаки засуджують таку думку і висвітлюють позицію, що борода не є показником розуму.

"*Beyaz saç aklın değil yaşın işaretidir.*" – букв. Сиве волосся показник віку, а не розуму – укр. "І з сивою бородою не все розум приходить!";

"*Akıl olmayınca ne yapsın sakal?*" – букв. Якщо немає розуму, що зробить борода?;

"*Akıllı olsa her sakallı kişi, sakallılara danıştırdı her işi.*" – букв. Якби всі бородаті були розумними, то кожен би з ним радився – укр. "Не борода робить чоловіка мудрим. / Борода не робить мудрим чоловіка".

4) Неможливість набути розумових здібностей за допомогою чогось.

"*Akıl para ile satılmaz / Akıl pazarda satılmaz.*" – букв. Розум не купити на ринку – укр. "Розум не купити за гроші." Розум належить самій людині. Його не можна просто забрати у іншого або купити в магазині.

"*Baş taşa vurduğunda akıl başa gelmez.*" – укр. "Вдаривши голову о камінь, розумним не станеш".

5) Важливість порад та обміну інформацією.

"*Akıl akıldan üstündür.*" – букв. Розум кращий за розум – укр. "Один розум добре, а два ще краще! / Одна розумна голова добре, а дві ще краще! / Свій розум май і людей питай. / Хто людей питає, той і розум має." Саме різні інтелектуальні здібності людей сприяють розвитку суспільства. Якщо людина має власний високий інтелект, все одно важливо порадитися з людиною, яка також його має, задля того, щоб побачити різні точки зору на певне питання або проблему.

"*Herkesin akıllı bir olsa koyuna çoban bulunmaz.*" – букв. Якби всі мали одну думку, то не було б пастиря для овець.

"*Akıllıya benlik yakışmaz.*" – букв. Егоїзм не личить мудрим. Гордість - це перешкода для розвитку людини (особливо мудрого). Тому вона не личить людині.

"*Arı söğüdü, akıllı ödüdü sever.*" – букв. Бджоли люблять вербу, розумні поради.

б) Розум та інтелект найважливіші речі у житті людини, оскільки справжнє багатство полягає в інтелектуальному потенціалі людини. Бідність може бути поборена не тільки грошима, а й інтелектом.

"*Fakir parasız olan değil akılsız olandır.*" – букв. Бідний не той, що не має грошей, а той, що не має розуму.

"*Akıl kişiye (adama) sermayedir.*" – букв. Розум – капітал людини – укр. "Розум – скарб людини". У будь-яких справах порадиником для людини є її власний розум, оскільки не існує справи, яку неможливо виконати, маючи інтелект.

"*Akıllı oğlan neyler ata malını, akılsız oğlan neyler ata malını. / Oğlum deli malı neylesin, oğlum akıllı malı neylesin.*" – букв. Розумний хлопчик має своє майно, бо сам заробив, дурний хлопчик теж матиме, але недовго.

"*Akıl ile aslan tutulur güç ile sıçan tutulmaz.*" – букв. Розумом можна зловити лева, а силою – щура. – укр. "І сила перед розумом никне. / І сила уму уступає."

7) Неможливість досягти успіху за допомогою чужого розуму.

"*Koyma akıl, akıl olmaz (cepten düşer) / Sokma akıl, sekiz adım gider.*" – букв. Не клади розум, розуму не буде (випаде з карману) – укр. "Розуму не позичиш". Неможливо самому стати розумним за рахунок іншого. Навіть, якщо таким чином досягти успіху, він довго не триватиме. Не варто повністю довіряти порадам усіх

людей і слідувати чужим порадам, не подумавши. Ще декілька прикладів з цим значенням:

"Akıl olmayınca başta, ne kuruda biter, ne yaşta." – букв. Якщо немає розуму в голові, з віком не з'явиться – укр. "Без розуму ні сокирою рубати, ні личака в'язати";

"Akılsız başa devlet konmaz, konsa bile çok durmaz." – букв. На дурну голову щастя не звалиться, а якщо звалиться, то ненадовго.

8) Крім цього, ціла низка фразеологічних виразів має значення поради або рекомендації для життя. Наприклад:

"Akıllıyı arkada tutma, akılsızı kılavuz etme." – букв. Тримати мудрих позаду і вести за собою нерозумних. – укр. "Попереду несамовитих, а за собою розумних"; Виконуючи роботу, тримати мудрих на задньому плані, а нерозумних - на передньому, означає зазнавати збитків.

"Akıllı düşman korkma deli dostan kork./ Akıllı düşman, akılsız dosttan yeğdir. / Akıllı düşman, akılsız dosttan hayırlıdır. / Deli dostun olacağına akıllı düşman olsun." – букв. Бійся не розумних ворогів, а дурних друзів. / Розумний ворог краще дурного друга. / Мудрий ворог кращий за дурного друга. / Замість божевільного друга май розумного ворога – укр. "Бійся не розумних ворогів, а дурних друзів". Мудрий ворог краще, ніж нерозумний друг. Шкода, яку може завдати людині нерозумний друг, дуже велика. З цієї причини мудрий ворог кращий за нерозумного друга.

9) Мовчання – золото.

"Ağzından akıllı" – укр. "Розумний на словах".

"Akıllı bildiğini söyler, deli söylediği bilmez." – букв. Мудрий не все каже, що знає, а дурень не все знає, що каже.

"Akıllı söylemeden düşünür, akılsız düşünmeden söyler." – укр. "Той не дурний, хто на слова скупий. / Дурний язик – голові не приятель." Мовчання надає можливість подумати і проаналізувати власні думки, емоції та переживання. Цей процес допомагає знайти та чітко визначити свої почуття та прийняти правильне рішення.

10) Емоції.

"Acıklı başta akıl olmaz." – букв. У горючій голові розуму не буде.

"Öfkeli insanda akıl olmaz." – букв. Розгнівана людина не має розуму.

"Aşk başa gelirse, akıl baştan çıkar." – букв. Коли в голову приходять кохання, розум йде з голови. Сила любові перемагає розум. Емоційна складова розуму також бере активну участь в усвідомленні та розумінні власних емоцій та інших, допомагаючи правильно та розумно діяти в різних обставинах. Тому люди з високим рівнем інтелектуального розвитку дуже добре розуміють власні емоції та уміло керують ними.

Отже, розглядаючи фразеологічні вирази з компонентом "розум" у формі речень з погляду семантики, ми поділили фразеологізми на такі групи: вроджена характеристика людини, засіб досягнення різних цілей, кореляція віку та розуму, важливість розуму в житті, поради, рекомендації та емоційний стан. Здебільшого фразеологічні вирази у формі речень мають значення мудрості, народної філософії, вони дають інформацію про те, як народ оцінює певні ситуації з життя. У турецькій культурі розум постає як сила, що надана силами вище і є ключем до успіху в будь-якій сфері життя.

2.2. Фразеологічні одиниці з компонентом "розум" в турецькій мові з погляду структури у вигляді словосполучень

Особливості граматичної структури фразеологічної одиниці обумовлені характером самої фразеологічної одиниці як виразної лексичної одиниці мови, яка має свої власні формальні, семантичні та граматичні риси, які також підпорядковані загальним граматичним нормам мови.

Фразеологічні одиниці турецької мови з компонентом "розум" мають різну структуру. Деякі одиниці представлені у вигляді словосполучень, що можуть утворюватися з двох і більше слів, в основному з дієсловами. Також є багато фразеологічних одиниць у вигляді простих чи складних речень, які в свою чергу діляться на сурядні та підрядні. Фразеологізм зазвичай виражений більше, ніж одним словом, і його компоненти можуть вживатися не тільки у складі фразеологічного виразу.

Ще в 1997 році Ю. Ф. Прадід запропонував класифікацію, що подібна до М. Ф. Аліфіренка, де він класифікує фразеологізми на "семантико-граматичні розряди": іменникові (субстантивні), прикметникові (ад'єктивні), дієслівні, прислівникові (адвербіальні), вигуківі (Прадід, 2001, с. 157-161).

Л.Г. Авксентьев взявши до уваги працю О.В. Куніна розділив фразеологічні одиниці на такі структурно-семантичні групи: дієслівні, субстантивні та ад'єктивні (Авксентьев, 1988, с. 3-15). А український науковець Л.Г. Скрипник на іменні, в яких основним компонентом виступає іменник, прикметник, числівник або займенник та дієслівні (Скрипник, 1973).

У нашому дослідженні розглянемо структуру різних турецьких фразеологічних одиниць з компонентом "розум" на основі дослідження М. Ф. Аліфіренка (Аліфіренко, 1987). Аналіз фразеологізмів дозволив визначити, що основними лексико-граматичними розрядами фразем є субстантивні, дієслівні, ад'єктивні та адвербіальні фразеологізми.

Спочатку візьмемо до уваги першу групу фразеологічних одиниць, з компонентом "розум" у вигляді словосполучень. Найпродуктивнішими структурними моделями є фразеологічні словосполучення в дієслівних формах.

Субстантивні – це вирази з загально-предметною семантикою, які виражаються в граматичних категоріях роду, числа й відмінка. Такі ФО у реченні зазвичай виконують синтаксичні функції підмета, іменної частини складеного присудка або додатка (Аліфіренко, 1987).

1) Іменник + іменник.

У турецькій мові дана конструкція виражається за допомогою ізафету – означальної конструкції, що виражена двома іменниками. Існує два основних типи ізафетів: присвійний та відносний. Для присвійного характерна наявність у першому компоненті родового відмінку, що виражений таким афіксом – (n)in⁴, а у другому компоненті афікса третьої особи однини – (s)i⁴, наприклад: "*akılsız babanın sersem oğlu*" – укр. "нерозумний син нерозумного батька"; "*aklin yolu birdir*" – укр. "у розумного один шлях".

Для відносного ізафету характерна наявність афікса третьої особи однини у другому компоненті – (s)⁴, наприклад: *"akıl hastası"* – укр. "психічнохворий"; *"akıl defteri"* – букв. розумний зошит – укр. "записна книжка"; *"akıl hocası"* – букв. вчитель розуму – укр. "наставник"; *"akıl doktoru"* – букв. лікар розуму – укр. "психіатр"; *"akıl kârı"* – букв. розум прибуток – укр. "здоровий глузд". Також у дослідженні зафіксовано одну одиниці з моделлю відносного ізафету у заперечній формі: *"akıl işi değil"* – букв. нерозумна справа – укр. "безглуздо".

- 2) Наступний структурний тип фразеологічних одиниць субстантивної групи представлений схемою іменник + прийменник + іменник. Він зустрічається лише один раз: *"akla zarar"* – букв. з розумом шкода – укр. "запаморочливий".
- 3) Іменник + прикметник: *"aklıselim"* – букв. чесний розум – укр. "здоровий глузд".
- 4) Іменник + *ile* (та) + прикметник: *"akıldan yoksun"* – букв. без мозку – укр. "позбавлений розуму"; *"akla yakın"* – букв. близько до розуму – укр. "правдоподібний"; *"akla yatkın"* – букв. схильний до розуму – укр. "раціонально".

Дієслівні – головним компонентом даного типу є дієслово. Вони використовуються для передачі певних дій, процесів, станів або способів виконання. Можуть різнитися за семантикою, структурними особливостями, стилістичними особливостями, емоційно-експресивним забарвленням. Даний тип є найпоширенішим серед фразеологізмів у вигляді словосполучень з компонентом "розум".

З погляду структури дієслівні фразеологізми можуть бути двокомпонентні, трьох, чотирьох компонентні, або навіть більше. Найбільш поширеним структурним типом ФО є дієслово + іменник, проте з погляду особливостей турецької мови дієслово має бути в кінці речення, тому структура вербальних ФО турецької мови буде виглядати наступним чином, іменник + дієслово, наприклад:

"akıl bırakmak" – букв. не тримати розум – укр. "затуманювати розум"; *"akıl durdurmak"* – букв. зупиняти розум – укр. "вражати"; *"akıl vermek"* – букв. давати

розум – укр. "давати пораду"; "*akıl ermek*" – букв. досягати розуму – укр. "зрозуміти"; "*akıl danışmak*" – укр. "радитись".

Наступним типом буде іменник + іменник з допоміжним дієсловом (складеним дієсловом). Допоміжні або складені слова турецької мови з погляду використання є частотними. Слово *olmak* (бути) є повнозначним, проте може використовуватись як допоміжне. До допоміжних дієслів турецької мови можна віднести *etmek*, *kılmak*, *eylemek*, *olmak*, *bulunmak*. Наприклад: "*aklına yelken etmek*" – укр. "робити необдумані речі", "*akıl etmek*" – укр. "включити розум"; "*akıl terelelli (olmak)*" – букв. розум вітряний – укр. "бути легковажним"; "*aklına bokuna olmak*" – укр. "не знати що робити від страху"; "*aklına tukauyet olmak*" – букв. придивитись за мозком – укр. "прийти до тями"; "*aklından zoru olmak*" – букв. тяжко без розуму – укр. "поводитись дивно, божевільно".

Велика кількість ФО з компонентом "розум" типу іменник + дієслово керуються певним відмінком, яких в турецькій мові налічується шість (основний, родовий, знахідний, давальний, місцевий та висхідний). У турецькій мові з погляду граматики кожне перехідне слово потребує свого додатка або ж певного відмінка. Серед досліджуваних фразеологізмів ми виділили такі використання:

- 1) Іменник в Основному відмінку + дієслово: *akıl almak* – букв. брати розум – укр. питатися чужого розуму; *akıl durdurmak* – букв. зупиняти розум – укр. вражати; *akıl öğretmek* – букв. вчити розум – укр. повчати; *akıl yürütmek* – букв. направляти розум – укр. міркувати; *akıl vermek* – букв. давати розум – укр. давати пораду.
- 2) Іменник у Знахідному відмінку + дієслово: "*aklını devşirmek*" – букв. збирати розум – укр. "діяти мудро"; "*aklını kaçırmak*" – букв. вкрасти розум – укр. "збожеволіти"; "*aklını karıştırmak*" – букв. заплутати розум – укр. "заплутувати, збивати з пантелику"; "*aklını kullanmak*" – букв. використовувати розум – укр. "користуватись розумом"; "*aklını oynatmak*" – букв. порухати розум – укр. "обдурити розум".
- 3) Іменник у Висхідному відмінку + дієслово: "*akıldan çıkarmak*" – букв. виймати з голови – укр. "викинути з голови; покинути думки"; "*(bir şey)*

akıldan çıkmak – букв. діставати щось з голови – укр. "виходити з голови";
aklından çıkarmamak – букв. не діставати з голови – укр. "весь час нагадувати, не забувати"; *aklından geçirmek* – букв. проводити через розум – укр. "думати, планувати".

4) Іменник у Місцевому відмінку + дієслово: *akılda tutmak* – букв. тримати в голові – укр. "тримати в голові"; *aklında kalmak* – букв. залишати в голові – укр. "не забувати".

5) Іменник у Давальному відмінку + дієслово: *aklına bir şey gelmek* – букв. щось приходить в розум – укр. "згадати"; *aklına düşmek* – букв. падати на голову – укр. "прийти в голову"; *aklına esmek* – букв. дути в розум – укр. "прийняти раптове рішення"; *aklına koymak* – букв. покласти в розум – укр. "прищеплювати ідею, думку".

6) Іменник в Орудному відмінку + дієслово. Орудний відмінок в турецькій мові займає проміжну позицію між системою відмінків та післяйменниками, оскільки може писатися як разом, так і окремо від слова (*ile*). Наприклад: *akla sığmamak* – букв. не підходить розуму – укр. "немислимий, незрозумілий"; *akla fenalık vermek* – букв. завдавати шкоди розуму – укр. "зводити з розуму"; *akla gelmek* – букв. прийти з розумом – укр. "згадувати"; *akla gelmemek* – букв. не приходити з розумом – укр. "спадати на думку"; *aklınla bin yaşa* – букв. проживи тисячу років зі своїм розумом – вживається для позначення людини, що швидко знаходить рішення.

Наступний тип також підходить до дієслівних фразеологізмів з структурним типом іменник + обставина + дієслово:

aklı başka yerde olmak – букв. бути розумом в іншому місці – укр. "бути думками в іншому місці"; *aklını başından almak* – букв. забирати розум з голови – укр. "вражати"; *aklı bir (veya beş) karış yukarıda (veya havada) olmak* – букв. бути розумом на одній (або п'ятьох) п'ядях зверху – укр. "тримати язик далеко від розуму"; *aklı zıvanadan çıkmak* – букв. розум виходить з шпильки – укр. "з'їхати з глузду".

Також під час аналізу було виявлено фразеологізми, які вживаються тільки в фіксованій формі дієслова, а саме у бажаному способі 1 особи однини – (у)ауım, (у)еуım:

"*aklına şaşayım (veya şaşarım)*" – укр. "розуму не позичати"; "*aklına turp sıkayım*" – букв. дай-но я тобі вижму редьку в голову – укр. "розуму не позичати"; "*aklına tüküreyim*" – букв. дай-но я плюну в голову – укр. "засуджувати того, хто робить щось нерозумне".

Ад'єктивні (прикметникові) – це фразеологічні вирази, в яких компонентами є прикметники. Вони використовуються для вираження певних концепцій, опису об'єктів або їхніх характеристик. Ад'єктивні ФО є нешироко поширеними за кількістю вживання і представлені такими моделями:

а) іменник + прикметник: "*aklı yetik*" – укр. "розумний"; "*aklı kıt*" – укр. "безглуздий"; "*aklı evvel*" – укр. "раціональний"; "*aklı selim*" – укр. "здоровий глузд"; "*aklı kısa*" – укр. "дурний";

б) прийменник + прикметник: "*akla yatkın*" – укр. "раціонально"; "*akla yakın*" – укр. "правдоподібний";

в) іменник у висхідному відмінку + прикметник: "*akıldan yoksun*" – укр. "позбавлений розуму".

Також до цієї групи можна віднести фразеологізми, які містять віддієслівні форми. Наприклад модель: іменник + дієприкметник:

"*aklıma gelen başıma geldi*" – букв. те, що прийшло в голову, сталося – укр. "сталося те, чого я боявся"; "*akıl veren çok, ektek veren yok*" – букв. багато тих, хто повчає, мало тих, хто дає хліб; "*akla gelmeyen başa gelir*" – сталося те, про що навіть не міг подумати.

Адвербіальні (прислівникові) – фраземи, що виконують функцію прислівника. Межі даних фразем, як і ад'єктивних є доволі нечіткими. Передають спосіб, стиль виконання певної дії. Серед досліджених фразеологізмів ми зустріли тільки один: "*aklı sıra*" – укр. "розумно, з розумом".

Окремо ми ще виділили фразеологічні одиниці з порівняльною семантикою – це стійкі словосполучення, фразеологічна специфіка яких, базується на

переосмисленому стійкому порівнянні (Кияк, 2006). До групи компаративних фразеологізмів можна віднести такі ФО:

"akla sıgar gibi" – укр. "ніби це має сенс"; *"akıl alır gibi değil"* – укр. "неймовірно".

У кожній фразеологічній системі виникають конкретні категорії, які спільно визначаються їхньою належністю до певного класу об'єктів або процесів, властивостей тощо. Основна маса ФО утворюється за рахунок загальноновживаних слів. У складі фразеології турецької мови налічуються як окремі слова, словосполучення або ж цілі речення.

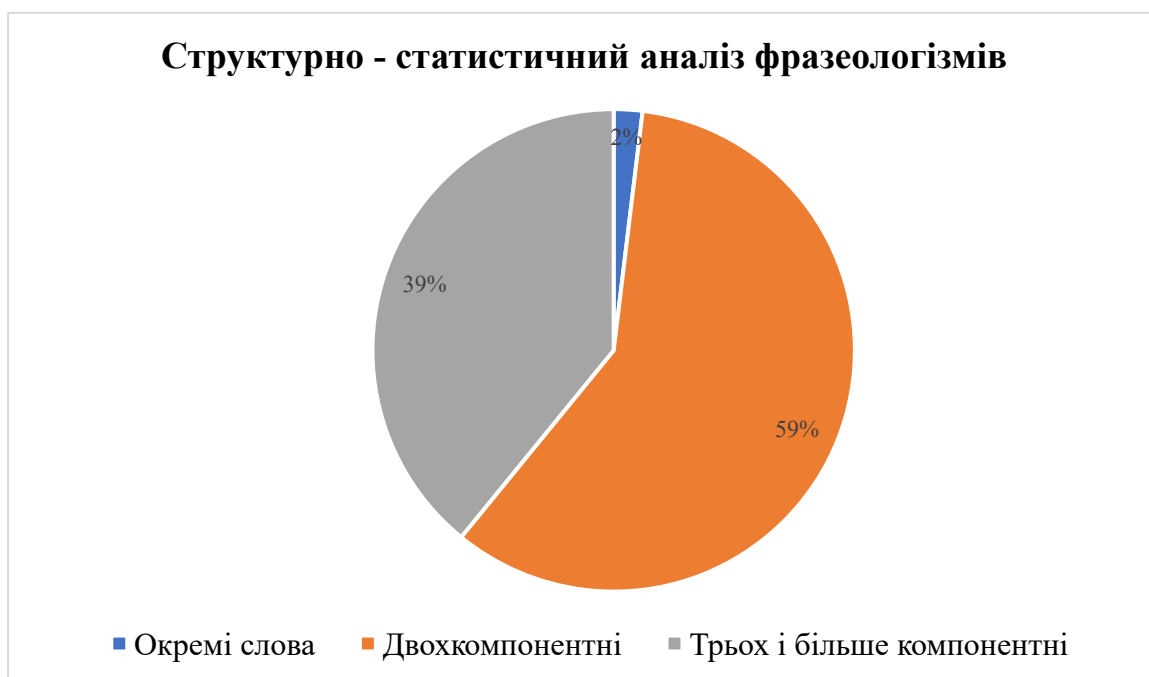
Більшість досліджуваних нами одиниць з компонентом "розум" представлені у вигляді двокомпонентних, інколи трьох і більше компонентних словосполучень, в основному з дієсловами. Також є багато фразеологічних одиниць у вигляді простих чи складних речень. Фразеологізм зазвичай виражений більше, ніж одним словом, і його компоненти можуть вживатися не лише у складі фразеологічного виразу. Окремі слова налічують найменшу кількість, всього 3 одиниці, що у відсотковому значенні дорівнює 2%. Кількість двокомпонентних фразеологізмів становить 92 одиниці, що у відсотковому відношенні дорівнює 59%, а одиниці, утворені з трьох та більше слів, – 39% (див. діаграму 2.4).

Ми виділили такі групи фразеологізмів:

- 1) у вигляді словосполучень з двох слів: *"akıl vermek"* – букв. давати розум – укр. "давати пораду"; *"akılda tutmak"* – букв. тримати в голові – укр. "тримати в голові"; *"akıl durdurmak"* – букв. зупиняти розум – укр. "вражати"; *"aklını takmak"* – букв. надягти розум – укр. "задуматись, замислитись"; *"aklını şaşırarak"* – букв. вражати розум – укр. "обдурити розум";
- 2) у вигляді словосполучень з трьох слів: *"akla fenalık vermek"* – укр. "зводити з розуму"; *"aklı bir yerde olmak"* – укр. "думати про щось інше"; *"aklı zıvanadan çıkmak"* – укр. "збожеволіти, з'їхати з глузду"; *"aklına geleni uyararak"* – укр. "робити, що заманеться"; *"aklını başından almak"* – укр. "вражати";

- 3) у вигляді словосполучень з чотирьох слів: "*aklı fikri bir şeyde olmak*" – букв. бути розумом в думках – укр. "крутити мізками"; "*aklı başına yar olmamak*" – укр. "не бути в здоровому глузді"; "*aklını başka yere vermek*" – букв. віддавати розум в інше місце – укр. "відволікатися"; "*aklını peynir ekmekle yemek*" – букв. з'їсти розум з сиром та хлібом – укр. "робити дурні, заплутані, божевільні речі";
- 4) у вигляді речень:
- а) простих: "*akıl için yol (veya tarik) birdir*" – укр. "у розумного один шлях"; "*akıl para ile satılmaz*" – букв. розум не продається за гроші – укр. "розум за гроші не купиш"; "*akıl var, izan (veya mantık veya yakın) var*" – укр. "є розум, є й логіка"; "*akıl yaşta değil baştadır*" – укр. "розум не у віці, а у голові";
- б) складних: "*akla gelmeyen başa gelir*" – укр. сталося те, про що навіть не міг подумати; "*aklıma gelen başıma geldi*" – укр. сталося те, чого я боявся; "*aklına geleni işleme, her ağacı taşlama*" – укр. "жити заднім розумом"; "*akıllılar değirmene yoğurt öğütmeye gitmişler*" – букв. мудрі пішли до млина, щоб змолоти йогурт; "*akıl veren çok, ekmek veren yok*" – букв. багато тих, хто повчає, мало тих, хто дає хліб;
- 5) у віршованій формі: "*akıl yok başta, ne gezersin Maraş'ta*" – букв. якщо немає розуму в голову, що гуляти в Мараші;
- 6) у вигляді вигуків: "*aklında olsun (veya kalsın!)*" – букв. нехай буде в голові – не забудь!; "*aklına bir şey gelmesin*" – букв. нехай щось прийде в голову;
- 7) у вигляді метафори: "*коута akıl*" – укр. "вбиваючий розум"; "*оута akıl*" – укр. "миттєва порада"; "*aklı tam ayar*" – укр. "розумний".

Діаграма 2.4 Структурно - статистичний аналіз фразеологізмів

Отже, у турецькій мові в межах фразеологічних одиниць розглянутого типу були виявлені структурні та морфологічні варіанти, утворені за граматичними правилами турецької мови. У ході дослідження нам вдалося розподілити фразеологізми досліджуваної групи на структурні класи, скориставшись класифікацією М. Ф. Аліфіренка, що значно полегшило аналіз виокремлених ФО з компонентом "розум". Основний пласт фразеологізмів з досліджуваним компонентом має у своєму складі дієслово. Проведений структурно-статистичний аналіз визначив, що сучасна турецька мова містить більшу кількість двокомпонентних словосполучень (59%), проте трьох і більше компонентні також становлять значний пласт фразеології (41%). Компоненти ФО у вигляді словосполучення можуть виступати різними членами речення, підметом, присудком тощо.

2.2.1. Фразеологічні одиниці з компонентом "розум" в турецькій мові з погляду структури у вигляді речень. Турецька мова часто використовує фразеологізми у вигляді речень. Їх кількість менша за ФО у вигляді словосполучень, проте вони також часто використовуються в мові. Вони передають емоційний стан

мовця та надають висловлюванням експресивності та емоційності. Головною відмінністю прислів'їв від фразем є те, що прислів'я передають повчання, узагальнену картину. Кожна фразеологічна одиниця у вигляді речення має свої особливості. Фразеологізми у вигляді речень привертали увагу багатьох науковців.

Такі науковці як М. Шанський, В. Виноградов притримуються думки, що стійкі вирази у вигляді речень також мають бути у складі фразеології. Українські дослідники Личук та Шинкарук також називають даний вид фразеологізмів "фразеологізоване речення" (Личук, Шинкарук 2001).

В українському мовознавстві цей вид фразеологізмів є малодослідженим, і лише такі науковці як С. Смерчинський та Л. А. Булаховський в своїх працях вперше висвітлили цю тему, розглянувши їх лексичні особливості (Смерчинський, Булаховський, 1932). Основоположником структурної класифікації вважається М. Талієв, він визначає структуру за допомогою оточення, тобто кількості компонентів, що оточують одиницю дослідження (Каян, 2005).

У вигляді таких фразеологізмів виступають речення, що мають завершену форму. У більшості випадків дієслово має форму теперішньо-майбутнього або минулого часу. Зазвичай ФО-речення можуть бути простими або складними за своєю структурою. Серед досліджених фразеологізмів-речень з компонентом "розум", ми виділили 33 простих речень, що складає 69% від загальної кількості. Ми визначили такі основні моделі побудови простого речення:

1. Іменне речення:

Іменник із прийменником + іменник з числівником: "*Akıl için tarik birdir.*" – укр. "У розуму один шлях".

У ролі підмета виступає слово *akıl* (розум), присудком речення є числівник *bir* (один).

"*Akıl adama (kişiye) sermayedir.*" – укр. "Розум - скарб людини. / Розумний і без грошей багатий."

"*Akıl akıldan üstündür.*" – букв. Розум кращий за розум. – укр. "Один розум добре, а 2 краще."

У нижчезазначених реченнях використовується конструкція наявності або відсутності чогось, яка реалізується через слова *var/yok* (є/немає):

"*Akılın rahmanı var, akılın şeytanı var.*" – букв. Є розум від Бога, а є розум від чорта.

"*Akıl var her şey var, akıl yok hiçbir şey yok.*" – букв. Є розум – є все, немає розуму – немає нічого.

2. Іменне заперечне речення:

У турецькій мові іменне заперечення утворюється за допомогою заперечної частки *değil* (не), наприклад:

"*Akıl yaşta değil başta. / Zeka yaşta değil kafadadır.*" – букв. Розум не у віці, а в голові.

"*Fakir parasız olan değil akılsız olandır.*" – укр. "Бідний не той, що не має грошей, а той, що не має розуму."

"*Beyaz saç akılın değil yaşın işaretidir.*" – букв. Сиве волосся показник віку, а не розуму. – укр. "І з сивою бородою не все розум приходить!"

У цьому реченні заперечна частка *değil* поєднана з присвійним ізафетом, що виступає у ролі присудка. У вищезазначених прикладах ми можемо спостерігати використання афікса – *dır*⁸, який вийшов з активного вжитку в розмовній турецькій мові, проте він може часто використовуватись для надання емоційного забарвлення висловленню.

3. Дієслівне речення:

"*Akıl başta sermaye, bol kazanda helva ye.*" – букв. Розум – капітал у голові, халва у великому казані. – укр. "Голова, як казан, а розуму ні ложки."

"*Tembele iş buyur sana akıl öğretsin.*" – букв. Дай дурному роботи, він тебе розуму навчить. – укр. "Розумний учить, дурень повчає."

Також ми бачимо модель з заперечним прикметником, який утворений за допомогою афікса *-sız*⁴:

"*Akıllı babanın akılsız oğlu olur.*" – укр. "У розумного батька може бути дурний син." У цьому реченні використано присвійний ізафет + допоміжне дієслово (бути).

"*Akılsız başın cezasını ayaklar çeker.*" – букв. Ноги розплачуються за дурну голову. – укр. "За дурною головою і ногам нема покою."

"*Akılsız iti yol kocadır.*" – укр. "Дорога старить і дурного собаку."

"*Akıllı sözünü akılsıza söyler.*" – букв. Мудрий змушує нерозумного говорити його слова.

Антонімічним до цього афіксу є -l⁴, який зазвичай творить прикметники від іменника, в нашому випадку від слова *akıl* (розум):

"*Akıllı tez kocar.*" – букв. Розумний швидко дорослішає (старішає).

"*Akıllı düşman, akılsız dosttan hayırlıdır.*" – букв. Розумний ворог краще за дурного друга. – укр. Не бійся розумного ворога, а бійся дурного приятеля.

4. Дієслівне заперечне речення:

"*Akıl para ile satılmaz.*" – укр. "Розум не купити за гроші."

У ролі підмета виступає іменник *akıl*, у ролі присудка дієслово в заперечній формі пасивного стану.

"*Akıllı züğürt kara gün görmez.*" - букв. Розумний бідний не побачить чорні дні.

У наступних реченнях у ролі присудка виступають дієслова у заперечній формі теперішньо-майбутнього часу:

"*Acıklı başta akıl olmaz.*" - букв. У горючій голові розуму не буде.

"*Öfkeli insanda akıl olmaz.*" - букв. Розгнівана людина не має розуму.

"*Koyma akıl, akıl olmaz (cepten düşer) / Sokma akıl, sekiz adım gider.*" – укр. "Не клади розум, випаде."

Зустрічається просте речення, що має у своєму складі складене дієслово у заперечній формі:

"*Akıllıyı arkada tutma, akılsızı kılavuz etme.*" – укр. "Тримати мудрих позаду і вести за собою нерозумних."

5. Речення ускладнені однорідними членами речення:

"*Akıllı düşman korkma deli dostan kork.*" – укр. "Не бійся розумного ворога, а бійся дурного приятеля."

6. Речення з дієприкметником:

"*Aklı olan nadanlara sır vermez.*" – букв. Розумні не розповідають таємниці дурням. – укр. "Мудрі не довіряють нерозумним таємниці."

У реченні дієприкметник минулого-теперішнього часу використовується у ролі підмета.

Діаграма 2.5 Класифікація фразеологічних одиниць за структурою речення.

Складні речення є поширеним явищем в будь-якій мові і турецька не є виключенням. Серед усіх фразеологізмів ми нарахували 20 складних речень, які у відсотковому складі дорівнюють 38%. У турецькій мові складні речення діляться на складносурядні та складнопідрядні.

Складносурядними реченнями називають прості речення, які з'єднані між собою сурядним зв'язком. Такі речення можуть поєднувати два або навіть більше частин.

1. "*Akıl var mantık (yakın, izan) var.*" - букв. Є розум, є логіка.

У цьому реченні цікавим є те, що тут поєднуються 2 простих речення, у першій частині якого підметом виступає іменник *розум* + іменник з предикативним ім'ям *var*

(є), який позначає наявність об'єкта, а у другій підмет виражений словом *логіка* з таким самим предикативним ім'ям.

2. Речення утворені безсполучником зв'язком:

"Akıllar pazara düşmüş herkes kendi aklını almış. / Akılları paraza çıkarmışlar, herkes yine kendi aklını almış." – укр. "Кожна голова має свій розум. / Сам собі голова."

"Akıl ile aslan tutulur güç ile sıçan tutulmaz." – укр. "І сила перед розумом никне. І сила уму уступає."

"Akıllı gününü gün eder, deli gün gelir ederim, dermiş." – букв. У розумних свій день, у дурних свій.

"Akıllı her şeyi, kurnaz herkesi bilir." – букв. Розумний знає все, а дурний всіх.

"Arı söğüdü, akıllı ödüdü sever." – букв. Бджоли люблять вербу, розумні поради.

Складнопідрядні речення – це прості речення, що поєднані підрядним зв'язком, проте є нерівноправними частинами речення. Вони майже не представлені в турецькій мові, оскільки такі типи речень передаються за допомогою клауз (розгорнутий зворот). Саме речення утворені на основі клауз складають основний пласт фразеологізмів з компонентом "розум". Серед досліджуваних фразеологізмів було виділено ... речень зі підрядним зв'язком. Наприклад:

1. *"Akıllı oğlan neyler ata malını, akılsız oğlan neyler ata malını."* – укр. "Не бажай синові багатства, а бажай розуму! "

2. Серед складних речень зустрічається одне питальне: *"Akıl olmaıncsa ne yaprsın sakal?"* – укр. "Борода не робить мудрим чоловіка."

3. Складне речення з дієприслівником $-(y)ince^4$, що вказує на швидку зміну дій:

"Akıl olmaıncsa başta, ne kuruda biter, ne yaşta." – укр. "Без розуму ні сокирою рубати, ні личака в'язати."

"Baş taşa vurmaıncsa akıl başa gelmez." – укр. "Вдаривши голову о камінь, розумним не станеш."

4. Речення у складі якого є морфосинтаксичний комплекс з післяйменником *kadar*:

"Akıllı düşünceye kadar deli oğlunu everir (evlenir). / Akıllı köprü arayıncsa dek deli suyu geçer." – укр. "Поки розумний думає, то дурень уже робить."

У цьому реченні морфосинтаксичний представлений у вигляді дієприкметника + давального відмінку + *kadar* (-ana kadar).

5. Речення з дієприслівником *-dikça*:

"*Yaş yaşadıkça akıl başa gelir.*" – укр. "З віком розум приходить."

6. Речення з дієприслівником способу дії *-madan*:

"*Akıllı söylemeden düşünür, akılsız düşünmeden söyler.*" – укр. "Той не дурний, хто на слова скупий. / Дурний язик – голові не приятель."

7. Речення з афіксом – (y)sa / (y)se, який творить складнопідрядні речення з підрядним умови:

"*Akılsız başa devlet konmaz, konsa bile çok durmaz.*" - букв. На дурну голову щастя не звалиться, а якщо звалиться, то ненадовго.

У таких реченнях можуть траплятися випадки, коли підрядна частина речення стоїть на початку, перед головною:

"*Aşk başa gelirse, akıl baştan çıkar.*" – букв. Якщо в голову приходить кохання, розум йде з голови. Сила любові перемагає розум.

"*Herkesin akli bir olsa koyuna çoban bulunmaz.*" – букв. Якби всі мали одну думку, то не було б пастиря для овець.

8. Також зустрічаються речення в яких присутні різні види зв'язку: сполучниковий, безсполучниковий, сурядний або підрядний. Наприклад:

"*Akıllı bildiğini söyler, deli söylediği bilmez.*" – укр. "Мудрий не все каже, що знає, а дурень не все знає, що каже."

У ролі підметів вживаються слова *akıllı* та *deli*. Присудком виступають дієслова в теперішньо-майбутньому часі. Речення є складнопідрядними з безсполучниковим зв'язком.

Дослідник М. Шанський також розділив фразеологізми з погляду структури на дві групи: номінативні та комунікативні.

1. Номінативні фразеологізми вказують на явище для позначення предметів, якостей або дій, які можуть виступати у ролі будь-якого члена речення, наприклад: "*Ağzından akıllı*" – укр. "розумний на словах".

2. Комунікативні – це фразеологізми у вигляді речень, які вживаються окремо або у складі складного речення, наприклад: "*Akıllıya benlik yakışmaz.*" – букв. Егоїзм не личить мудрим.

Серед усіх досліджених одиниць, 138 одиниць (66%) є номінативними, а інші 71 одиниця (33%) є комунікативними.

Діаграма 2.5 Класифікація фразеологізмів за їх структурою

Найтиповішою моделлю утворення складних речень є головна частина, яка має у своєму складі вказівне слово і є суб'єктом та підрядна частина, що має об'єкт порівняння. Це ми бачимо коли у реченнях порівнюють розумного з дурним у різних аспектах життя, підносячи першого на перший план.

Отже, дослідження речень показало, що за значенням, змістом і формою вони є різноманітними. Проаналізувавши усі фразеологізми у форматі речень за моделями їх утворення, ми можемо зазначити, що фразеологізмів-речень менше, проте вони займають велику частину. Фразеологізми у формі речень ми поділили на прості та складні, кількісний аналіз визначив, що кількість простих 33 одиниць більша за складні на 24%. Складні речення поділили на складні з сурядним або підрядним зв'язком.

Висновки до розділу 2

У цьому розділі ми розглянули фразеологізми з компонентом "розум" з різних аспектів, семантичного та структурно-граматичного.

Носії мови можуть використовувати вислови не думаючи про те, що цей вислів може мати історичне, культурне, релігійне минуле, саме тому ми дослідили використання з погляду семантики задля кращого розуміння їх вживання. На основі зібраних турецьких фразеологічних одиниць ми створили класифікацію за їхнім використанням та семантикою. Турецькі ФО з компонентом "розум" класифікуються на такі групи:

1. Мислення;
2. Здивування;
3. Самоконтроль;
4. Концентрація;
5. Порада;
6. Думка;
7. Пам'ять.

Слово розум має у декілька близьких та більш відділених синонімів, які також є часто вживаними в мові, серед них слова *beyin* (мозок), *zihin* (розум) та *zeka* (розум).

Дослідження з погляду структури та граматики також є надзвичайно важливими, оскільки це дає більше розуміння де і коли носії мови використовують певні граматичні форми, їх логіку та спосіб мислення. Під час дослідження фразеологічних одиниць у вигляді словосполучень було виділено субстантивні, дієслівні, ад'єктивні та адвербіальні граматичні форми, найпродуктивнішими в турецькій мові є дієслівні, а складі яких присутнє дієслово. Також здійснили дослідження за числом компонентів у одиницях, де визначили, що одиниці утворені з двох компонентів є найпродуктивнішими і складають 59%, а окремі одиниці є найменш продуктивними, лише 2% від загальної кількості словосполучень.

У наступному підпункті ми окремо дослідили одиниці у вигляді речень, поділивши їх на дві групи: прості та складні. Структурно-статистичний аналіз

допоміг визначити, що простих речень більше, 62% від загальної кількості, проте складних речень, які в свою чергу діляться на складні з сурядним, підрядним чи сурядно-підрядним зв'язком також немало 38%. Також виділили певні моделі побудови простих та складних речень серед фразеологізмів-речень в турецькій мові.

В цілому можна підсумувати, що при більш детальному дослідженні ми отримали набагато глибші знання про особливості менталітету цієї країни, оскільки ці вирази відображають певне культурне минуле народу. Усе в мові починає своє формування через різні концепти, тому наше дослідження є надзвичайно корисним як для носіїв мови так і для іноземців, задля правильного використання фразеологічної одиниці в певній ситуації. Знання та вміння правильно використовувати ці форми є необхідним під час спілкування між людьми та для кращого розуміння менталітету людини, яка є носієм мови.

РОЗДІЛ 3

ІДІОЕТНІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОМПОНЕНТОМ "РОЗУМ" В СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ТА ТУРЕЦЬКОГО НАРОДУ

3.1. Розум у турецькій мовній картині світу

Людина, яка виступає суб'єктом пізнання переносить певну систему знань, уявлень, думок про об'єктивну реальність. Ця система знань в різних науках називається картиною світу (або концептуальна система світу, модель світу, образ світу) і розглядається дослідниками в різних аспектах.

Гумбольдт та Сепір Уорф. В. фон Гумбольдт у своїй роботі "Характер мови і характер народу" підкреслює, що "мова здатна висловити найсвоєрідніші й найтонші риси народного духу і характеру і проникнути в їхні найпотаємніші місця" (Гумбольдт, 2000). Вони стверджували, що мова – це зовнішній прояв духу народів. Мова самостійно створює образ, картину світу, відображає культурні особливості, цінності та погляди суспільства. Внаслідок чого різні мови можуть мати різні способи вираження та інтерпретації тих самих ідей чи понять. Наприклад, існують мови, які мають багато слів для позначення понять, що можуть бути менше важливими в інших культурах, або навпаки - мови, що не мають окремих слів для понять, які є ключовими для інших культур. А. М. Приходько стверджувала, що різні культури мають різні цінності, менталітети і форми суджень про однакові предмети, явища та поняття. Відображаючи систему поглядів і уявлень різних народів, форми мови разом з формами мислення найчастіше і стають основою для вивчення етнічно-ментальної своєрідності тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти (Приходько, 2013). Аксой стверджував, що фразеологізми та ідіоми є національним здобутком кожної мови, що вони стосуються багатьох предметів, таких як соціологія, психологія, освіта, економіка, філософія, історія, етика, фольклор, що їх можна аналізувати з багатьох предметів і аспектів за допомогою міждисциплінарного методу дослідження, і що

вони є дуже важливими мовними структурами з точки зору краси вираження, експресивності та багатства концепції (Аксой, 1988).

Мовна картина світу - це втілене мовою відображення сприйняття реальності та уявлення про світ, що включає інтегровані концепції та знання про концептуальну систему. Важливо розмежовувати мовну картину світу та концептуальну модель світу, що є основою для мовного вираження та вербальної концептуалізації людського знання про навколишній світ (Манакін, 2004, с. 44).

Відчуті ментальність народу та зрозуміти їх мислення допомагають фразеологічні одиниці, тому що вони стійкі, взаємопов'язані за єдністю значень, які постійно використовуються у мовленні, мають своє коріння в етнічній свідомості, представляють культуру народу та характеризуються виразністю та емоційною наповненістю (Селіванова, 2008, с. 412). Фразеологічна картина світу являє собою образну систему сталих мовних виразів, що формуються під впливом різних факторів, цінностей та правил. Ці вислови відображають національно-культурну специфіку сприйняття народу, та виражені у формі фразеологічних одиниць (Патен, 2015, с. 164).

Незважаючи на те, що слово "*akıl*" (розум) , має арабське походження, воно широко використовується в турецькій мові. Значення слова "розум" - це не тільки здатність людини мислити, відображати і пізнавати об'єктивну дійсність, встановлювати зв'язки між поняттями, а й термін, що визначає всі функції розуму, це сила, що вирізняє правильне від неправильного, добре від поганого, прекрасне від потворного і виконує функцію визначення моральних, політичних, культурних цінностей.

У мусульманській культурі розум є найвищим усього сутнього, оскільки саме розум робить людину людиною, надає сенс усім її діям. Розум ще називають душею – проста та досконала субстанція. Кожна група по своєму іменує людську душу, наприклад філософи називають її "розумна душа", Коран іменує виразом "душа, що упокоїлася" (Газалі, 1971). Також у коранічній термінології розум визначається як "сила для набуття знань" і "знання, отримані за допомогою цієї сили" (Hüseyn, 1961).

До того ж, Коран засуджує тих, хто не користується цією силою і вважає їх глухими, німими та сліпими, оскільки вони не здатні до думки.

Всі ми знаємо, що людина різниться від інших істот розумом. Цього вона досягла завдяки своїй здатності мислити, тобто завдяки інтелекту. Як казав великий науковець та філософ Аль-Фарабі існує три ступені людського інтелекту: *kuvve halinde akıl* (інтелект у силі), *fiil halinde akıl* (інтелект у діях) та *kazanılmış akıl* (набутий інтелект). Також науковець класифікував розум за функціями, які він виконує: здоровий, теологічний, аналітичний, моральний, психологічний та метафізичний глузд. З усього вищесказаного, ми можемо сказати, що розум є унікальним явищем, і саме розум є джерелом знань, що допомагає нам мислити, розуміти, і веде до істини. (Uysal, 2004, с.148).

Орхоно-єнісейські пам'ятки, що відображають історію тюрків, визначають важливість розуму в суспільстві. У написах Кюль-Тігіна та Білге Кагана, що датуються 683-734 роками встановлюють зв'язок між розумом та добротою, між дурістю та злом. Вони вважають вчинки та поведінку, що завдає шкоди, здобутком дурних, а вчинки та поведінку, що приносить добро та користь, здобутком інтелектуальних особистостей (Tekin, 2010, с. 20).

З філософської точки зору Ебу Наср аль-Фарабі висловив різні оцінки концепції розуму. У одній з них він наголошує на тому, що розум здобувається з досвідом, перетинається з культурою та реалізується протягом довгого періоду часу: "Розум – це не щось інше, як досвід. Чим більше досвіду, тим розумнішою є людина. Поки немає досвіду, це всього лише потенційний інтелект." (Фарабі, 1987, с. 44). Тобто він вказує на те, що інтелект не присутній у кожного від народження. Для того, щоб він проявив себе, людина має отримати певні знання через дослідження та осмислення.

Фразеологічні вирази в українській та турецькій мовах можуть вказувати на різні рівні інтелектуальних здібностей людини, виражаючи багатовекторність їх оцінки. Одиниці мови, такі як "рівень інтелекту", вказують на присутність здорового глузду, як вродженої риси людини. Стійкі словосполучення групуються починаючи від максимального і до мінімального ступеня вияву розумових здібностей.

Фразеологізми можна розподілити на позитивні та негативні оцінки, які відображають соціально обумовлені думки, також налічуються нейтральні одиниці.

3.2. Порівняльний аналіз фразеологічних одиниць з компонентом "розум" в турецькій та українській мовах

Кожна мова має свою систему фразеологізмів, що володіє певними національними особливостями, тому дуже складно визначити в чому саме визначається відмінність не використовуючи порівняльний аналіз. І чим мови більш віддаленні одна від одної, тим більше буде спостерігатися відмінність. Проте в більшості культур, тобто і в мові в деяких галузях є усталені факти, в яких ми можемо провести паралелі. Їх ще називають еквівалентами – рівноцінними, рівнозначними, рівносильними одиницями, які повністю відповідають чому-небудь, можуть бути повними аналогами.

В турецькій та українській культурах слово "розум" невід'ємно пов'язані з людиною, її характеристиками або якостями. Тому звичайно налічується певна кількість еквівалентних або синонімічних одиниць. Проаналізувавши дібрані ФО із компонентом "розум" в турецькій мові, ми віднесли нижчезазначені фразеологізми до групи сталих виразів, які є еквівалентами українським фразеологізмам. До таких фразеологізмів ми віднесли ті, що мають повну структурну, семантичну відповідності, проте можуть мати певні варіанти.

"Akıl para ile satılmaz." – букв. Розум не продається за гроші. – укр. "Розум не купити за гроші".

"Yaş yaşadıkça akıl başa gelir." – букв. Проживши життя в голову приходить розум. – укр. "З віком розум приходить."

"Akıl için tarık birdir." – букв. Для розуму одна дорога. – укр. "У розуму один шлях."

"Akıllı düşman korkma deli dostan kork." – укр. "Не бійся розумного ворога, а бійся дурного приятеля."

"Akıllıyı arkada tutma, akılsızı kılavuz etme." – букв. Не тримай розумних позаду, не направляй дурних. – укр. "Тримати мудрих позаду і вести за собою нерозумних".

До часткових еквівалентів, або аналогів можемо віднести ФО, які частково збігаються зі значенням оригіналу та можуть мати певні лексичні або граматичні зміни. Деякі можуть бути побудовані на основі різних асоціацій, що є культурним кодом країни. Наприклад:

"Beyaz saç aklın değil yaşın işaretidir." – букв. Сиве волосся - показник віку, а не розуму. – укр. "І з сивою бородою не все розум приходить! "

"Tembele iş buyur sana akıl öğretsin." – букв. дай лінивому роботи, він тебе навчить мудрості. – укр. "Розумний учить, дурень повчає."

"Akıl akıldan üstündür." – букв. розум вищий за розум. – укр. "Один розум добре, а 2 краще."

"Akıllı olsa her sakallı kişi, sakallılara danıştırlardı her işi." – букв. Якби кожен з сивою бородою був розумним, про все радилися б із сивобородими. – укр. "Честь не вусам і бороді, а розуму в голові."

"Akıllı söylemeden düşünür, akılsız düşünmeden söyler." - букв. Розумний думає не сказавши, дурний каже не подумавши. - укр. "Той не дурний, хто на слова скупий. / Дурний язик – голові не приятель".

Спираючись на різну культуру двох мов ми виявили одиниці, що не мають еквівалента в українській мові. Такі одиниці мають назву безеквіваленті, саме ці одиниці найбільш виразно передають колорит мови та культури. Найчастіше ці одиниці відображають релігійні та національні концепції. Ми не можемо перекладати їх буквально, оскільки мова перекладу не має цих реалій. Наприклад:

"Bir deli, bir kuyuya taş atmış, kırk akıllı çıkaramamış." - букв. Один дурний кинув камінь у колодязь, а 40 розумних не змогли дістати. У турецькій культурі число 40 є сакральним, оскільки з цим число пов'язано багато історій і воно є особливим для народу.

"Aklın rahmanı var, aklın şeytani var." – букв. Є розум від Аллаха, а є розум від чорта. Даний фразеологізм пов'язаний з релігією Туреччини, її традиціями.

Найкращим варіантом для перекладу безеквівалентних одиниць буде буквальний переклад з описом його значення. Оскільки задля точної передачі еквівалентних або безеквівалентних одиниць українською мовою потрібно не лише на високому рівні володіти мовою оригіналу та перекладу, а й мати фонові культурні та історичні знання кожної з мов. Розглянувши всі фразеологізми-речення з компонентом "розум" в турецькій мові ми дібрали 53 одиниці (57%), 30 з яких мають відповідними в українській мові, а 23 є безеквівалентними (43%) (див. діаграма 3.1).

Діаграма 3.1 Фразеологізми-речення з компонентом "розум".

Отже, ми дійшли висновку, що у кожній мові фразеологічні одиниці та ідіоми мають надзвичайно важливу роль у формуванні світогляду людини та її взаємозв'язку з іншими культурними суспільствами. І саме фразеологізми найкраще дають можливість досягнути особливості та глибини національної культури певного народу.

Висновки до розділу 3

Мовна картина світу є способом пізнання того, що оточує живих істот. Різні історичні події, культурні особливості сформували у певних народів свої цінності. Тому кожна країна має свої особливості використання певних слів. Дослідження фразеологізмів з компонентом "розум" показало, що і в турецькій, і в українській свідомості це одна з найголовніших якостей людини, яка допомагає приймати правильні рішення, бути успішним в житті тощо. У турецькій культурі вже з появою Орхоно-єнісейських пам'яток прослідковувалась важливість інтелекту в людини.

Порівняльний аналіз виявив певну кількість еквівалентних фразеологічних одиниць 57% від загальної кількості, що виявляє схожість поглядів різних культур на поняття розуму. Було виділено три групи фразеологізмів за наявністю чи відсутністю еквівалента: повні еквіваленти, часткові еквіваленти та безеквівалентні одиниці. Проведений кількісний аналіз визначив, що повних або часткових еквівалентів більше за безеквівалентну лексику. Безеквівалентні одиниці займають 43% від усіх одиниць. Такі одиниці були передані на українську мову за допомогою буквального перекладу, оскільки він є найефективнішим способом передачі даного виду одиниць.

ВИСНОВКИ

Фразеологія, що займає особливе місце в лінгвістиці, розглядається як особлива сукупність лексичних одиниць, що мають свої особливості та відмінності у способах їх вживання в мові. Їх використовують як семантичне доповнення та емоційно-експресивно забарвлюють мову утворюючи унікальне лексико-семантичне поле в будь-якій мові.

У теоретичній частині кваліфікаційної роботи магістра ми розглянули фразеологію, як окрему науку: дослідили теоретичні засади фразеології у сучасному мовознавстві, визначення поняття фразеологізм, розглянули та описали основні характеристики та види ФО. Серед українських науковців свій значний вклад у сферу фразеології здійснили О. О. Потебня, Є. Д. Поліванова, І. К. Білодід, Л. Г. Скрипник, І. Л. Покровська, В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко, Л. Г. Авксентьєв тощо. Турецькі дослідники також розглядали фразеологію, серед них Д. Аксан, О. А. Аксой, Л. С. Узун, Ш. С. Елчин, Т. Доганай, С. Емір, Ф. Алкаїш, Д. Кайї, Х. Зюльфікар та інші.

Фразеологічні одиниці є і будуть предметом дослідження ще багато років, оскільки ця лінгвістична дисципліна продовжує свій розвиток і потребує більш детального вивчення. Існує велика кількість класифікацій на різні рівні, серед них семантичні, структурні, структурно-семантичні, генетичні, функціональні, стилістичні, граматичні, синтаксичні. В останньому підпункті теоретичної частини ми звернули увагу на методи дослідження фразеологічних одиниць, без яких неможливо повноцінно здійснити наукове дослідження у будь-якій сфері. Кожен з методів відіграє важливу роль, тому необхідно комплексно підходити до їх використання у дослідженні.

У практичній частині ми здійснили семантичний та структурно-граматичний аналіз фразеологічних одиниць з компонентом "розум" в турецькій мовній картині світу, поділили їх на певні семантичні та граматичні групи. Об'єктом дослідження слугувало слово "*akıl*" (розум) у фразеологізмах, підібране методом суцільної вибірки з таких словників: словник Турецького Лінгвістичного Товариства "*Türk Dil Kurumu*

Sözlüğü", Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü A. Aksoy (словник прислів'їв та ідіом А. Аксоя), Deyimler Sözlüğü M. Hengirmen (словник фразеологізмів М. Хенгірмена), Deyimler Sözlüğü İ. Levent (словник фразеологізмів І. Левента) та інші. Загальна кількість фразеологічних одиниць з компонентом "розум" складає 209 одиниць.

Ми поділили фразеологізми-словосполучення на такі семантичні групи:

1. Мислення (44%);
2. Здивування (7%);
3. Самоконтроль (10%);
4. Концентрація (6%);
5. Порада (5%);
6. Думка (8%);
7. Пам'ять (20%).

Отже можемо побачити, що найбільшу кількість займають одиниці зі значенням мислення та пам'ять. Також дані одиниці було поділено на групи за рівнем емоційного забарвлення, до яких ми відносимо позитивні, негативні та нейтральні. До позитивних ми віднесли здатність до мислення, розуміння, аргументування, їх налічувалось 21%. До негативних було віднесено нездатність до мислення, розуміння, втрата здорового глузду, таких одиниць 42%, і нейтральні займають 37%.

Семантичний аналіз фразеологізмів-речень допоміг визначити такі семантичні групи:

1. Вроджена характеристика людини;
2. Засіб досягнення матеріальних та нематеріальних цілей;
3. Кореляція віку та розумових здібностей;
4. Неможливість набути розумових здібностей за допомогою чогось;
5. Важливість порад та обміну інформацією;
6. Важливість розуму та інтелекту в житті людини;
7. Неможливість досягти успіху за допомогою чужого розуму;
8. Порада, рекомендація;
9. Мовчання – золото;
10. Емоції.

Окрім дослідження семантики фразеологізмів, було проведено структурний аналіз ФО та подано різні групи та схеми їх творення.

Під час структурно-граматичного аналізу фразеологізмів-словосполучень було виділено 4 основні групи творення: субстантивні, дієслівні, ад'єктивні та адвербіальні. Найпродуктивнішими серед усіх є дієслівні форми.

Також ми розділили словосполучення за кількістю компонентів, найбільша кількість налічується двокомпонентних одиниць – 92, що у відсотковому значення дорівнює 59% від загальної кількості. Найменший пласт складають однокомпонентні – 3 одиниці (2%), з двох і більше компонентів – (39%).

Фразеологізми у вигляді речень також поширені в турецькій мові, вони відрізняються тим, що мають завершену форму і сприймаються як одне ціле, хоча можуть функціонувати як окремі одиниці в звичайних реченнях. Структурний аналіз фразеологізмів-речень дозволив поділити речення на прості та складні. Речення простої форми більш поширені серед фразеологізмів з компонентом "розум" – 62%, а складні, які в свою чергу діляться на складносурядні та складнопідрядні займають 38% від загальної кількості фразеологізмів. Під час дослідження було виявлено більше 8 моделей побудови фразеологізмів-речень у сучасній турецькій мовній картині світу.

У третьому розділі було досліджено ідіотнічні особливості турецького народу. Ми визначили, що розум у культурі турецького та українського народу постає як сила, що є найвищою нагородою Бога (Аллах) і який люди мають використовувати і розвивати.

Усі фразеологізми були розділені на групи еквівалентні та безеквівалентні. До групи еквівалентних ми віднесли фразеологізми, які у мові перекладу мають повні або часткові еквіваленти. Таких одиниць налічується – 30, у відсотках дорівнює 57%. До одиниць, що не мають еквівалента в українській, ми віднесли 23 одиниці (43%).

У майбутньому можна продовжити дослідження та класифікації ФО з компонентом "розум", розширюючи дані групи новими одиницями та особливостями. Або вивчати близькі та віддалені до цього слова синоніми задля кращого розуміння їх ідіотнічних особливостей.

ÖZET

Çalışmamızın konusu "Günümüz Türk dilinin atasözlerinde ve deyimlerinde AKIL kavramı: idioetik özellikleri, yapısal ve anlamsal yönü"dür.

Bu çalışmanın amacı, modern Türk dilinin AKIL içeriği deyimlerinin kapsamlı bir biçimde incelenmektir. Bu çalışmanın kapsamı, atasözleri ve deyimlerde kullanılan akıl sözcüğü ile sınırlandırılmıştır. 209 deyim ve atasözü, Türk Dil Kurumu Sözlüğü, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü A. Aksoy, Deyimler Sözlüğü M. Hengirmen, Deyimler Sözlüğü İ. Levent ve diğer sözcüklerden alınmıştır.

Dil, toplumda her zaman önemli bir iletişim unsuru olmuştur ve olmaya devam edecektir. Dil, iletişimin ve bilgi aktarımının temel aracı olduğu kadar, bir ülkenin kültürel mirasının ve özdeşliğinin de somutlaşmış halidir. Dil ve kültür arasındaki bağlantı en olağandışı ve karmaşık olgulardan biridir. Deyimsel birimler, ülkenin tarihsel belleğini, gelenekleri ve kültürel değerleri koruma ve aktarma araçlarından biridir. Edebiyat, sanat ve medyadaki kullanımları da insanların dünya görüşünü biçimlendirmede önemli bir etkiye sahiptir.

Teorik bölümünde, deyimbilimin bir bilim dalı ve deyimbilimsel bir birim olarak tanımını incelenmektedir ve deyimbilimsel birimin birçok modern bilim adamlarının araştırma nesnesi olduğu sonucuna varmaktadır, çünkü belirli bir ulusun kültürünün yönlerini en iyi şekilde ortaya çıkarabilecek olan deyimbilimsel birimlerin incelenmesidir. Deyimsel birim, belirli bir halkın bilincini yansıtan kalıplanmış bir dil birimidir. Türkiye ve Ukrayna'da deyimbilimin gelişimini incelemiştik. Ukraynalı atasözü araştırmacılarının arasında O. Potebnya, E. Polivanova, I. Bilodid, L. Skrypnyk, I. Pokrovska, V. Uzhchenko, D. Uzhchenko, L. Avksentiev, M. Zhovtobriukha, Y. Pradid, I. Chernysheva ve diğerleri. Türk dilbiliminde bu konu D. Aksan, O. A. Aksoy, L. S. Uzun, S. S. Elçin, T. Doğanay, S. Emir, F. Alkaş, D. Kayı, H. Zülfikar, A. Püsküllüoğlu gibi akademisyenler tarafından ele alınmıştır.

Ukraynalı dilbilimcilerin çalışmalarındaki deyimsel birimlerin sınıflandırılmasının temel ilkeleri de dikkate alınmıştır. Araştırmada, örnekleme yöntemi, etimolojik analiz yöntemi, karşılaştırmalı analiz yöntemi, yapısal analiz yöntemi, bileşen karşılaştırma

yöntemi ve sayısal analiz yöntemi olmak üzere güncel dil bilgisi yöntemlerinden yararlanmıştıdır.

İkinci bölümde, Türkçede AKIL kelimesiyle deyim birimleri yapı ve anlambilim açısından incelenmiş ve sınıflandırılmıştır. Ukraynaca ve Türkçe atasözlerinde en sık geçen temalardan biri akıldır. Akıl, bir güç, Tanrı tarafından verilen bir değer, önemli bir iletişim aracı, sosyal düzeni sağlama ve herhangi bir işte başarı elde etme aracı olarak sunulmaktadır. Akıl kelimesinin Türkçede de sıkça kullanılan beyin, zihin ve zeka gibi yakın ve uzak birçok eşanlamlısı vardır.

Söz öbekleri biçimindeki deyim birimlerinin incelenmesi, Türkçede en üretken olan söz biçimleri olmak üzere, eylem, sıfat ve zarf dilbilgisi biçimleri tanımlamıştır. Çalışmada söz birimlerindeki bileşen sayısını incelendiğinde ve iki bileşenden oluşan birimlerin en üretken olduğunu ve %59'unu oluşturduğunu, tekli birimlerin ise en az üretken olduğunu ve yalnızca %2'sini oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Cümle şeklindeki birimleri basit ve karmaşık olmak üzere iki gruba ayırarak ayrı ayrı incelemiştik ve basit cümlelerin karmaşık olanlardan daha yaygın olduğunu belirlemiştik.

Üçüncü bölüm, Ukrayna ve Türk halkının zihnindeki deyim birimlerinin idioetik özelliklerini araştırmaktadır. Her ülkenin belirli kelimeleri kullanma konusunda kendine özgü özellikleri vardır. AKIL bileşenine sahip deyim birimlerinin incelenmesi, hem Türk hem de Ukraynalı zihinlerde aklın, doğru kararlar almaya ve hayatta başarılı olmaya yardımcı olan bir kişinin en önemli niteliklerinden biri olduğunu göstermiştir. Karşılaştırmalı analiz, farklı kültürlerin zihin kavramına ilişkin görüşlerinin benzerliğini ortaya koyan belirli sayıda eşdeğer ifade birimini, toplamın %57'si ortaya çıkarmıştır. Eşdeğer olmayan birimler tüm birimlerin %43'ünü oluşturmaktadır.

Dolayısıyla, AKIL kelimesinin genellikle akıl yürütme, analiz etme, anlama, karar verme ve problem çözme yeteneği için kullanıldığını özetleyebiliriz. Akıl; bilgi, zeka, bilgelik ve akıllılık ile de ilişkilendirilebilir.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ad orbem per linguas. До світу через мови (2023). *Матеріали Міжнародної науково-практичної відеоконференції "Наративи сучасної України у світовій геополітиці"*, 18–19 травня 2023 року. Київ: Видавничий центр КНЛУ, с. 552.
2. Авксентьев Л. Г. (1988). *Сучасна українська мова: Фразеологія*. Вид. 2-е, доп. і перероб. Х. Вища школа. с.134.
3. Алефіренко М. Ф. (1987). *Теоретичні питання фразеології*. Харків : Вища школа. с. 135.
4. Андрейченко, О. (2010). *Стилістичні функції фразеологічних одиниць із соматичним компонентом у політичному дискурсі (на матеріалі ЗМІ кінця ХХ – початку ХХІ ст.)*. Мовознавчі студії. Фразеологізм і слово у тексті і в словнику. Дрогобич: Посвіт. Вип.
5. Баран Я. А., Зимомря М. І. (1999). *Теоретичні основи фразеології*. Ужгород.- 176 с.
6. Баранник Д. Х. (1968). *Фразеологія в усному монологічному мовленні // Питання мовної культури*. Київ: Наук. Думка. Вип. 2. с. 34-38.
7. Баюн, К. Й. (2007). *Національно-культурний аспект досліджень фразеологічних одиниць в сучасній німецькій мові: Вісник Інституту підприємства та сучасних технологій*. Житомир: ПІСТ.
8. Білодід І. К. (1968). *Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія*. К. : Наукова думка. с. 438.
9. Бобков В. О. (2016) *Основні теоретичні засади контекстологічного, описового та варіаційного методів дослідження фразеологізмів*. Національний університет "Острозька академія", м. Острог, 2016, УДК811.161+811.11.
10. Бобков, В. О. (2016). *Основні теоретичні засади контекстологічного, описового та варіаційного методів дослідження фразеології*. Наукові записки Національного університету Острозька академія. Серія: Філологічна, с. 62.
11. Васильченко В. (2009). *Українська фразеологія*. Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. К.: Знання України. с. 97.

12. Ганич Д. І., Олійник І. С. (1985). *Словник лінгвістичних термінів*. Київ : Вища школа. с. 360.
13. Гнатюк І. С. (2011). *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія*. Відпов. ред. к. філол. н. І. С. Гнатюк. К. с. 560.
14. Грищенко А. П. (1997). *Сучасна українська літературна мова* /А. П. Грищенко, Л. І. Мацько і ін. – К.: Вища шк. – с. 98–253.
15. Данилова З. В. (2012). *Поняття системності лексики, лексичних угруповань у мові та мовленні. Мова і культура*. Вип. 15, т. 1. с. 22-28. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2012_15_1_6
16. Зарицький М. С. (2004). *Переклад: створення та редагування*. Київ: Парлам. вид-во. 120 с.
17. *Іноземна мова у полікультурному просторі: досвід та перспективи* (2019). Збірник матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. с. 268.
18. Каян І.Л. (2005). *Національна специфіка турецьких фразеологізмів з компонентом-зоонімом*. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Східні мови та літератури. К.: ВПЦ "Київський університет". № 10. с. 17-18.
19. Кияк Т. Р. (2006) *Теорія і практика перекладу німецької мови*. Вінниця: Нова книга, с. 592.
20. Кочерган М.П. (2003). *Загальне мовознавство* К.: Академія. с. 464.
21. Личук М. І., Шинкарук В. Д. (2001): *Ступені фразеологізації речень*. Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці: Рута. с. 136. ISBN 966-568-417-5.
22. Медведєв Ф. П. (1982). *Українська фразеологія: Чому ми так говоримо*. 2-е вид., стереотип. Харків: Вища шк. Вид-во при ХДУ, с. 231.
23. Мойсеєнко Л. (2013). *Теоретико-методологічні засади досліджень фразеологічних одиниць*. Наукові записки. Серія "Філологічна", 34, с. 159 - 162.

24. Мойсеєнко Л. А. (2013). *Наукові записки*. Національного університету "Острозька академія". Сер.: Філологічна. Вип. 34. с. 159-162.
25. Орехова, Л. І., Чаєнкова О. К. (2019). *Порівняльний аналіз перекладу фразеологізмів*. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. №39 ти 1. с. 40 – 43.
26. Павленко Н. О. (2017). *Гендерний компонент у структурі та семантиці фразеологічних одиниць сучасної англійської мови: автореф. дис. канд. філол. наук* : 10.02.04. Запоріжжя. с. 24.
27. Патен І. М. (2015). *Лінгвокультурологічна специфіка фразем на позначення руху*. Ред.-упор.: В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : Посвіт. Вип. 12. с. 162–168.
28. Покровська І. Л. (2007). *Критерії класифікації фразеологізмів у працях турецьких лінгвістів / Сходознавство*. № 38. с. 114-118. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhodoz_2007_38_18.
29. Прадід Ю. Ф. (1977). *Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень)*. НАН України, Ін-т української мови. Київ. Сімферополь, с. 272.
30. Прадід Ю. Ф. (2001). *Значення фразеологізму та його тлумачення в словнику*. Культура народів Причорномор'я. № 23. с. 157–161.
31. Селіванова О.О. (2008). *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. Полтава.
32. Скрипник Л. Г. (1973). *Фразеологія української мови*. Академія Наук Української РСР, Видавництво "Наукова Думка" Київ. с. 280.
33. *Словник української мови: в 11 тт.* (1970-1980). АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. — К.: Наукова думка.
34. *Словник фразеологізмів української мови*. (2003). відпов. ред. В.О. Винник. К. : Наша думка. с. 88.
35. Смеречинський С. (1932). *Нариси з української синтаксису у зв'язку з фразеологією та стилістикою*. - Харків: Рад. шк.
36. Співачук, В. О. (2008). *Типологічні особливості фразеологічних синонімів в англійській та українській мовах*. Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. Вип. 38

37. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. (2005). *Фразеологія сучасної української мови*: посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Луганськ: Альма-матер, с. 400.
38. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. (2007). *Фразеологія сучасної української мови*. К. : Знання, с. 494.
39. Устенко Л. Ф. (2011). *Особливості функціонування фразеологічних одиниць у різних стилях української мови*. Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя, Філологічні науки. С. 42.
40. Щербань Н.П. (1975). *Про один із засобів контекстуального перетворення фразеологізмів* // *Мовознавство*. № 4.
41. Аль Газалі (1999). *Божественное знание* // Хисмантулин А.А. Суфизм. – СПб.
42. Гумбольдт В. фон. (2000). *Избранные труды по языкознанию*. М.: «Прогресс».
43. Манакин В. Н. (2004). *Сопоставительная лексикология*: Монографія. Киев. с. 326.
44. Мокиенко В. М. (1989). *Славянская фразеология*. М. с. 207.
45. Потебня А. А. (1930). *Из лекций по теории словесности: Басня. Пословица. Поговорка*. Харьков: Государственное издательство Украины. с. 129.
46. Прадид Ю. Ф. (2012). *Развитие фразеологической науки в Украине*. Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. Т. 25 (64), № 2 (1). с. 11–42.
47. Приходько А. Н. (2013). *Концепты и концептосистемы*. Днепропетровск: Белая Е. А. с. 307.
48. Эмирова А.М. (1972). *Некоторые актуальные вопросы современной русской фразеологии*. Львов: Самарканд. с. 124.
49. Эмирова А. М. (1988). *Русская фразеология в коммуникативном аспекте*. Ташкент. с. 236.
50. Aksoy A. (2007). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

51. Aksoy, Ö. A. (1984). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü* (Cilt I). İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayınları.
52. Aksoy, Ö. A. (2008) *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp.
53. AKSOY, Ömer (1988), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
54. AKSOY, Ömer Asım (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I Atasözleri Sözlüğü. İstanbul: İnkılâp.*
55. DİLÇİN, Dehri (2000). *Edebiyatımızda Atasözleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
56. Eker, S. (2003). *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları No. 7, Ankara.
57. Elçin Ş. (1986). *Halk edebiyatına giriş*. Ankara: Sevinç Matbaası. s.772
58. El-Farâbî, Ebu Nasr. (1987). *Fusulü'l Medenî: Siyaset Felsefesine Dair Görüşler*. Çev: Hanifi Özcan, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
59. Ergan Güngör, N. (1999). *Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Aile ve Akrabalık Anlayışı*, Uluslararası III. Türk Kültürü Kongresi (25-29 Eylül 1999), Cilt: II, Ankara.
60. Püsküllüoğlu A. (2006). *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Arkadaş Yayınevi. Ankara.
61. Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât Hüseyin b. Muhammed b. Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât fî ğarîbi'l-Ḳur'ân (nşr. M. Seyyid Kîlânî), Kahire 1381/1961.
62. Sabahat E. (1977). *Deyimler Sozlüğü*. İstanbul. s. 324.
63. SOMUNCU, Melike (2020). *Deyimlerde Yer Alan 'Su' Kavramının Çağrışım Yöntemi ile İncelenmesi*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13/69: s. 161-173.
64. Tekin, Talat. (2010). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.21.
65. Türk Dil Kurumu Sözlükleri. Retrieved from <https://sozluk.gov.tr/>
66. ULUTAŞ, Mustafa ve KARA, Mehmet (2020). *Türk Atasözlerinde Sık Kullanılan Kelimeler Üzerine Bir Değerlendirme*. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 21: 223-241.
67. Uysal, Enver. (2004). *Kindî ve Fârâbî'de Akıl ve Nefs Kavramlarının Ahlakî İçeriği*. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 2, s. 141–156.

68. Vardar, Berke. (2003). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, abc kitabevi. İstanbul.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Перелік фразеологічних одиниць із компонентом "розум" (akıl) в турецькій та українській мовах у вигляді речень

№	Турецький фразеологізм	Еквівалент (буквальний переклад) в українській мові
1.	Akıl para ile satılmaz.	Розум не купити за гроші.
2.	Ağzından akıllı.	Розумний на словах.
3.	Akça akıl öğretir, don yürüyüş.	букв. Клен вчить розуму, мороз вчить ходити.
4.	Akıl olmayınca başta, ne kuruda biter, ne yaşta.	Без розуму ні сокирою рубати, ні личака в'язати.
5.	Akıl yaşta değil başta. / Zeka yaşta değil kafadadır.	букв. Розум не у віці, а в голові.
6.	Akıllı bildiğini söyler, deli söylediği bilmez.	Мудрий не все каже, що знає, а дурень не все знає, що каже.
7.	Akıl için tarık birdir.	У розуму один шлях.
8.	Akıl akıldan üstündür.	Один розум добре, а 2 краще.
9.	Akıllı züğürt kara gün görmez.	букв. Розумний бідний не побачить чорні дні.
10.	Akıllı tez kocar.	букв. Розумний швидко дорослішає (старішає).
11.	Akıllı düşünceye kadar deli oğlunu everir (evlenir). / Akıllı köprü arayınca dek deli suyu geçer.	Поки розумний думає, то дурень уже робить.

12.	Akıllı oğlan neyler ata malını, akılsız oğlan neyler ata malını. / Oğlum deli malı neylesin, oğlum akıllı malı neylesin.	Не бажай синові багатства, а бажай розуму!
13.	Akıllı babanın akılsız oğlu olur.	У розумного батька може бути дурний син.
14.	Akıl olmayınca ne yapsın sakal? / Akıllı olsa her sakallı kişi, sakallılara danıştırlardı her işi.	Борода не робить мудрим чоловіка. / Хто сивий- не мудрий, лише старий. / Честь не вусам і бороді, а розуму в голові.
15.	Yaş yaşadıkça akıl başa gelir.	З віком розум приходить.
16.	Acıklı başta akıl olmaz.	букв. У горючій голові розуму не буде.
17.	Baş taşa vurmayınca akıl başa gelmez.	Вдаривши голову о камінь, розумним не станеш.
18.	Akıllı söylemeden düşünür, akılsız düşünmeden söyler.	Той не дурний, хто на слова скупий. / Дурний язик – голові не приятель
19.	Akıl adama (kişiye) sermayedir.	Розумний і без грошей багатий. / Розум - скарб людини.
20.	Beyaz saç aklın değil yaşın işaretidir.	І з сивою бородою не все розум приходить!
21.	Öfkeli insanda akıl olmaz.	букв. Розгнівана людина не має розуму.
22.	Akıllar pazara düşmüş herkes kendi aklını almış. / Akılları paraza	Кожна голова має свій розум. / Сам собі голова.

	çıkarmışlar, herkes yine kendi aklını almış.	
23.	Akıllı düşman korkma deli dostan kork. / Akıllı düşman, akılsız dosttan yeğdir./ Akıllı düşman, akılsız dosttan hayırlıdır. Deli dostun olacağına akıllı düşman olsun.	Не бійся розумного ворога, а бійся дурного <i>приятеля</i> .
24.	Akıllıya benlik yakışmaz.	букв. Егоїзм не личить мудрим.
25.	Akıllıyı arkada tutma, akılsızı kılavuz etme.	Тримати мудрих позаду і вести за собою нерозумних.
26.	Aklı olan nadanlara sır vermez.	Мудрі не довіряють нерозумним таємниці.
27.	Keskin akıl (zeka) keramete kış attırır.	букв. Гострий розум (інтелект) б'є по дупі дива – Людина, що має розум знає краще за ту, що має диво.
28.	Koyma akıl, akıl olmaz (septen düşer), Sokma akıl, sekiz adım gider.	Не клади розум, випаде.
29.	Tayfanın akıllısı, geminin dümeninden uzak durur.	букв. Мудрі члени команди тримаються подалі від штурвалу корабля.
30.	Tembele iş buyur sana akıl öğretsin.	Розумний учить, дурень повчає.
31.	Akıl ile aslan tutulur güç ile sıçan tutulmaz.	І сила перед розумом никне. І сила уму уступає.
32.	Akıllı her şeyi, kurnaz herkesi bilir.	букв. Розумний знає все, а дурний всіх.

33.	Akıllı gününü gün eder, deli gün gelir ederim, dermiş.	букв. У розумних свій день, у дурних свій.
34.	Akıllı hırsız, mal sahibini haksız çıkarır.	букв. Мудрий злодій доводить господарю, що він не правий.
35.	Akıllı insan garip olmaz	букв. Розумна людина не може бути дивною.
36.	Akıllı sözünü akılsıza söyler.	букв. Мудрий змушує нерозумного говорити його слова.
37.	Dünyada bir gemi, akıl yelkeni, fikir dümeni, kolla kendini, göreyim seni.	букв. Світ – це корабель, вітрило розуму, кермо ідей, стежите за собою, дай мені побачити тебе. Той хто хоче чогось досягти використовує силу свого розуму, думки і не відхиляється від своїх цілей.
38.	Arı söğüdü, akıllı ödüdü sever.	букв. Бджоли люблять вербу, розумні поради.
39.	Akıl var her şey var, akıl yok hiçbir şey yok.	букв. Є розум – є все, немає розуму – немає нічого.
40.	Akıl var mantık (yakın, izan) var.	букв. Є розум, є логіка.
41.	Bir deli, bir kuyuya taş atmış, kırk akıllı çıkaramamış.	Букв. Один дурний кинув камінь у колодязь, а 40 розумних не змогли дістати.
42.	Akıl ortak ortak, mal ortağı kaupak.	букв. Розум партнер, партнер по товару не партнер.

43.	Aklın rahmanı var, aklın şeytanı var.	букв. Є розум від Бога, а є розум від чорта.
44.	Aşk başa gelirse, akıl baştan çıkar.	Коли в голову приходить кохання, розум йде з голови. Сила любові перемагає розум.
45.	Akıl toprak değil, herkes başına savura.	букв. Розум не земля, щоб кожному давати.
46.	Akıl başta sermaye, bol kazanda helva ye.	букв. Розум – капітал у голові, халва у великому казані. / Голова, як казан, а розуму ні ложки.
47.	Akılsız başa devlet konmaz, konsa bile çok durmaz.	букв. На дурну голову щастя не звалиться, а якщо звалиться, то ненадовго.
48.	Tatsız aşa tuz neylesin, akılsız başa söz neylesin.	Дурну людину неможливо виправдати словами.
49.	Akılsız başın cezasını ayaklar çeker.	За дурною головою і ногам нема покою.
50.	Fakir parasız olan değil akılsız olandır.	Бідний не той, що не має грошей, а той, що не має розуму.
51.	Akılsız iti yol kocadır.	Дорога старить і дурного собаку.
52.	Akılsız kasabın gerisine kaçır masadı.	букв. Дурень біжить за м'ясником.
53.	Herkesin akli bir olsa koyuna çoban bulunmaz.	букв. Якби всі мали одну думку, то не було б пастиря для овець.

ДОДАТОК Б

Перелік фразеологічних одиниць із компонентом "розум" (akıl) в турецькій та українській мовах у вигляді словосполучень

№	Турецький фразеологізм	Еквівалент (буквальний переклад) в українській мові
1.	akıl almak	питатися чужого розуму
2.	akıl almamak	не брати до уваги
3.	akıl bırakmamak	затуманити голову
4.	(bir şey) akılda kalmak	тримати в голові, розумі, думках
5.	akıldan çıkarmak	викинути з голови; покинути думки
6.	(bir şey) akıldan çıkmak	виходити з голови
7.	akıl danışmak	радитись
8.	akılda tutmak	тримати в голові
9.	akıl durdurmak	вражати
10.	akıl erdirememek (veya ermemek)	неможливо уявити
11.	akıl erdirmek	розгадати, зрозуміти
12.	akıl gülü	розумний, мудрий
13.	akıl ermek	зрозуміти
14.	akıl etmek	включити розум
15.	akıl havsala almamak	неможливо повірити
16.	akıl için yol (veya tarik) birdir	у розумного один шлях
17.	akıl işi değil	безглуздо

18.	akıl kişiye sermayedir	розум – капітал людини
19.	akıl öğretmek	повчати
20.	akıl para ile satılmaz	розум за гроші не купиш
21.	akıl sır ermemek	нездатність зрозуміти
22.	akıl terelelli (olmak)	бути легковажним
23.	akıl var, izan (veya mantık veya yakın) var	є розум, є й логіка
24.	akıl veren çok, ekmek veren yok.	букв. багато тих, хто повчає, мало тих, хто дає хліб
25.	akıl vermek	давати пораду
26.	akıl yaşta değil baştadır	розум не у віці, а у голові
27.	akıl yok başta, ne gezersin Maraş'ta.	букв. якщо немає розуму в голову, що гуляти в Мараші.
28.	akıl yürütmek	міркувати
29.	akıldan çıkarmak	вилетіти з голови, забути
30.	akıllılar değirmene yoğurt öğütmeye gitmişler.	букв. мудрі пішли до млина, щоб змолоти йогурт.
31.	akılsız babanın sersem oğlu.	нерозумний син нерозумного батька
32.	akılsızlardan akıl alma.	не питайте мудрості від нерозумних
33.	akla (veya akıllara) durgunluk (veya şaşkınlık) vermek	давати розуму спокій
34.	akla fenalık vermek	зводити з розуму
35.	akla gelmek	згадувати

36.	akla gelmemek	не спадати на думку
37.	akla gelmeyen başa gelir	сталось те, про що навіть не міг подумати
38.	akla hayale gelmemek	неможливо повірити
39.	akla sığar gibi	розумно, логічно
40.	akla sığmamak	немислимий, незрозумілий
41.	aklı almamak	не розуміти
42.	aklı basmak	погоджуватись з думкою
43.	aklı başa yaş getirir	розум приходить з віком
44.	aklı başına gelmek	прийти до тями
45.	aklı başına yar olmamak	не бути в здоровому глузді
46.	aklı başından gitmek	з глузду з'їхати (зсунутися)
47.	aklı başka yerde olmak	бути думками в іншому місці
48.	aklı bir (veya beş) karış yukarıda (veya havada) olmak	держати язик далеко від розуму
49.	aklı bir yerde olmak	думати про щось інше
50.	aklı bokuna karışmak	бути емоційно неготовим розумно мислити
51.	aklı çatallanmak	вагатися
52.	aklı çıkmak	до смерті боятися
53.	aklı dağılmak	голова не в своїй тарілці
54.	aklı durmak	вражати

55.	aklı ermek	розумнішати
56.	aklı fikri bir şeyde olmak	крутити мізками
57.	aklı gitmek	дуже боятися, бути розгубленим
58.	aklı kalmak	відволікатися на щось
59.	aklı karışmak	втратити голову; загубити розум
60.	aklı kesmek	усвідомити
61.	aklı kesmemek	не розуміти
62.	aklı kısa	дурний
63.	aklı pısmak	через неуважність упустити щось
64.	aklı sonradan gelmek	зрозуміти, що твоє рішення було неправильним, і опустити руки; зробити заднім числом
65.	aklı yatmak	починати розуміти
66.	aklı yetik	розумний
67.	aklı zivanadan çıkmak	збожеволіти, з'їхати з глузду.
68.	aklıma gelen başıma geldi	сталось те, чого я боявся
69.	aklına bir şey gelmek	згадати
70.	aklına bir şey gelmesin	нехай щось прийде в голову
71.	aklın süzgecinden geçirmek	добряче обміркувати, добре аргументувати
72.	aklın yolu birdir	у розумного один шлях
73.	aklına bokuna olmak	не знати що робити від страху

74.	aklına düşmek	прийти в голову
75.	aklına esmek	прийняти раптове рішення
76.	aklına geleni işleme, her ağacı taşlama	жити заднім розумом
77.	aklına geleni söylemek	казати не подумавши
78.	aklına geleni uymak	робити, що заманеться
79.	aklına gelmek	згадати
80.	aklına getirmek	нагадувати
81.	aklına koymak	прищеплювати ідею, думку
82.	aklına mukayyet olmak	прийти до тями
83.	aklına sığdırmak	вірити в те, що щось може статися
84.	aklına sığmamak	вірити в те, що щось може статися
85.	aklına şaşayım (veya şaşarım)	розуму не позичати
86.	aklına takmak	розкидати розумом
87.	aklına turp sıkayım	розуму не позичати
88.	aklına tüküreyim	засуджувати того, хто робить щось нерозумне
89.	aklına uymak	повторювати за іншими
90.	aklına yatmak	погоджуватись з думкою
91.	aklına yelken etmek	робити необдумані речі
92.	aklında kalmak	не забувати, нагадувати
93.	aklında tutmak	тримати в голові

94.	aklından çıkarmamak	весь час нагадувати, не забувати
95.	aklından çıkmak	забути
96.	aklından geçirmek	думати, планувати
97.	aklından geçmek	промайнула думка
98.	aklından zoru olmak	поводитись дивно, божевільно
99.	aklında olsun (veya kalsın!)	не забудь!
100.	aklını (bir şeyle) bozmak	з'їхати з глузду, збожеволіти
101.	aklını başına almak (veya toplamak veya devşirmek)	прийти до тями, братись за розум
102.	aklını başından almak	вражати
103.	aklını başka yere vermek	відволікатися
104.	(birinin) aklını çelmek	змусити змінити думку; спокусити; привертати надмірну увагу
105.	aklını devşirmek	діяти мудро
106.	aklını kaçırmak	збожеволіти
107.	aklını karıştırmak	заплутувати, збивати з пантелику
108.	aklını kullanmak	використовувати розум
109.	aklını oynatmak	обдурити розум
110.	aklını peynir ekmekle yemek	робити дурні, заплутані, божевільні речі.
111.	aklını sıçratmak	обдурити розум
112.	aklını şaşırmak	обдурити розум

113.	aklını takmak	задуматись, замислитись
114.	aklını yormak	намагатися згадати, напружитися
115.	aklının ayarını bozmak	вдаватися до нерозумної поведінки
116.	aklının bir köşesine yazmak	запам'ятати, щоб потім пригадати
117.	aklının köşesinden geçmemek	навіть не замислюватися про це
118.	aklının mihı eksik	людина, чий розум не є цілісним
119.	aklının terazisi bozulmak	здійснювати нерозумні речі
120.	aklının ucundan bile geçirmemek	взагалі не думати про це
121.	akınlı bin yaşa	вживається для позначення людини, що швидко знаходить рішення
122.	akılın süzgecinden geçirmek	обдумати все
123.	aklı zıvanadan çıkmak	з'їхати з глузду
124.	akıldan hayatta kalmak	вижити з розуму
125.	hırsızın aklına taş düşürmek.	несподівано згадати про немислиме

№	Турецький фразеологізм	Еквівалент (буквальний переклад) в українській мові
1.	akılsız	неймовірно
2.	akıl defteri	записна книжка
3.	akıl dışı	ірраціональний
4.	akıl dışı	зуб мудрості
5.	akıl doktoru	психіатр

6.	akıl hastanesi	психіатрична лікарня
7.	akıl hastası	психічно хворий
8.	akıl hocası	наставник
9.	akıl kârı	здоровий глузд
10.	akıl kethüdası	наставник
11.	akıl kumkuması	розумний
12.	akıl kutusu	мудрий
13.	akıl küpü	обізнаний
14.	akıl zayıflığı	розумова слабкість
15.	akıldan yoksun	позбавлений розуму
16.	akıllara seza	запаморочливий
17.	akıllara şifa	зцілення розуму
18.	akıllara zarar	запаморочливий
19.	akıllara ziyan	запаморочливий
20.	koyma akıl	вбиваючий розум
21.	oyma akıl	миттєва порада
22.	akla yakın	правдоподібний
23.	akla yatkın	раціонально
24.	akla zarar	запаморочливий
25.	aklı başında	розсудливий
26.	aklıevvel	раціональний
27.	aklı kıt	безглуздий

28.	aklıselim	здоровий глузд
29.	aklı sıra	з розумом
30.	aklı tam ayar	розумний
31.	aklı yetik	розумний

ДОДАТОК В

Перелік фразеологічних одиниць із компонентом "розум" (zihin) в турецькій та українській мовах

№	Турецький фразеологізм	Еквівалент (буквальний переклад) в українській мові
1.	zihin açmak	включати мозок
2.	zihini boşalmak	мати ясний та спокійний розум
3.	zihnine girmek	змусити когось передумати, змінити думку
4.	zihnini bozmak	постійно думати про одне й те саме
5.	zihnini dağıtmak	неправильно мислити
6.	zihnini toplamak	збиратися з думками
7.	zihinde veya (zihninde) yer etmek	оселитися в пам'яті
8.	zihni bulanmak (veya karışmak)	збитися з пантелику
9.	zihnine yerleştirmek	запам'ятати
10.	zihnini bulandırmak	сумніватися
11.	zihnini kurcalamak (veya tırmalamak)	замислюватись, зосереджуватись
12.	zihni açılmak	осмислювати
13.	zihni takılmak	займати голову
14.	zihni altüst etmek	заплутати
15.	zihnini çelmek	обманювати, спокушати
16.	zihnini oynatmak	з'їхати з глузду

№	Турецький фразеологізм	Еквівалент (буквальний переклад) в українській мові
1.	zihin açıklığı	ясність розуму
2.	zihin berraklığı	ясність розуму
3.	zihin bulanıklığı	забудькуватість, розгубленість
4.	zihin hesabı	рахувати про себе
5.	zihin jimnastiği	розвиток розуму
6.	zihin karışıklığı	плутанина
7.	zihin yorgunluğu	розумова втома

ДОДАТОК Г

Перелік фразеологічних одиниць із компонентом "розум" (beyin) в турецькій та українській мовах

№	Турецький фразеологізм	Еквівалент (буквальний переклад) в українській мові
1.	beyin yıkamak	змінювати думку (когось)
2.	beyni allak bullak olmak	бути розгубленим
3.	beyni atmak	відключити мозок
4.	beyni bulanmak	паморочиться в голові
5.	beyni durmak	зупиняти мозок
6.	beyni karıncalanmak (veya uyuşmak)	втомлюватись
7.	beyni kaynamak	мозок закипає
8.	beyninden vuruluşa dönmek	дуже сильно здивуватись
9.	beyninde seyyale dolaşmak	думати про декілька речей одночасно
10.	beyninde şimşekler çakmak (veya ışık yanmak)	бути дуже здивованим, раптова ідея в голові
11.	beynine girmek	переконувати когось, спадати на думку, запам'ятовувати
12.	beynine vurmak	негативно впливати на роботу мозку
13.	beynini dağıtmak	виносити мізки (розбивати голову)
14.	beynini kemirmek	роз'їдати мозок
15.	beynini kurcalamak	заціклюватись

16.	beynini uyuşturmak	втрачати здоровий глузд
17.	beynini yormak	напружувати мозок
18.	beyni sıçramak	з'їхати з глузду
19.	beyni sulanmak	втрачати здоровий глузд
20.	beyni zonklamak	мати головну біль через втому

№	Турецький фразеологізм	Еквівалент (буквальний переклад) в українській мові
1.	beyin lobu	частина мозку
2.	beyin cerrahı	нейрохірург
3.	beyin cerrahisi	нейрохірургія
4.	beyin çizgesi	електроенцефалограма
5.	beyin fırtınası	мозковий штурм
6.	beyin göçü	переїзд професіоналів або передових фахівців
7.	beyin gücü	сила мозку
8.	beyin jimnastiği	гімнастика для мозку
9.	beyin kabuğu	крововилив у мозок
10.	beyin kanaması	шлуночки мозку
11.	beyin karıncıkları	спинномозкова рідина
12.	beyin omurilik sıvısı	стовбур мозку
13.	beyinorağı	мембрана

14.	beyin takımı	мозковий фонд
15.	beyin üçgeni	кінцевий мозок
16.	beyin yangısı	енцефаліт
17.	beyin zarı	мозкова оболонка
18.	elektronik beyin	комп'ютер
19.	kargabeyni	каргабейні (страва, виготовлена шляхом змішування патоки та йогурту)